Τοὺς Ἕλληνες τοὺς ἔσωσε τὸ μέτρο. Μετρημένοι στὶς βεβαιότητές τους, ἦταν μετρημένοι καὶ στὶς ἀμφιβολίες τους. Ἂν δὲν ἔφθασαν σὲ «πίστη», δὲν ἔκαμαν ὅμως καὶ τὴν ἀπιστία δόγμα. Τηροῦσαν καὶ τὶς «θρησκευτικὲς» παραδόσεις τους, ἀσκοῦσαν καὶ τὰ μυστηριακά τους καθήκοντα, ὁρκίζονταν στοὺς θεούς, ἀλλὰ καὶ ἀμφιβάλλανε γιὰ ὅλα. Ἔτσι ἡ μετρημένη δυσπιστία τους γιὰ τὰ ὑπερκόσμια, ἡ «εὔκρατη» ψυχή τους, ἔγινε κίνητρο γιὰ ἐγκόσμια δράση, κι' ὄχι ἀφορμὴ γιὰ ἀδράνεια καὶ ἀπάθεια.

8.—Ὡς πότε, ὅμως, μποροῦσαν οἱ δύσπιστοι, οἱ φορεῖς τῆς ἔστω μετρημένης δυσπιστίας, νὰ δροῦν ἱστορικά, νὰ οἰκοδομοῦν τὴν ἱστορία;

Στὸ ἐρώτημα ποὺ διατυπώνω ἀπαντάει ἡ ἴδια ἡ ἱστορία. Ἡ δημιουργικὴ δύναμη τῶν Ἑλλήνων μὲ ἠθικὸ κίνητρο ἢ ψυχικὴ προϋπόθεση τὴν ἀπιστία, τὴν ἀμφιβολία γιὰ τὰ αἰώνια, τὴν ἀδιαφορία (τὴ σχετική, ἔστω, ἀδιαφορία) γιὰ τὰ ὑπερκόσμια, δὲ μποροῦσε νὰ κρατήσει πολύ. Ὅσο τὸ αἴσθημα τῆς ἀμφιβολίας καὶ τῆς δυσπιστίας γιὰ ὅσα εἶναι πέρ' ἀπὸ τὴν ἐπίγεια ζωὴ ἦταν νωπὸ καὶ τὸ χαίρονταν οἱ Ἕλληνες σὰν ἄτακτα καὶ ζωηρὰ παιδιά, σήμαινε μιὰ δημιουργικὴ κατάφαση τῆς ἐπίγειας ζωῆς καὶ προκαλοῦσε μιὰ πρακτικὰ ὠφέλιμη αἴσθηση ὑπεροχῆς, προκαλοῦσε τὴν ἅμιλλα σ' ὅλα τὰ στάδια τῆς ἐπίγειας δραστηριότητας. Ὅταν, ὅμως, ἄρχισε νὰ λείπει (ἀπὸ τὰ μέσα περίπου τοῦ Δ' αἰώνα π. Χ.) τὸ αἴσθημα τοῦ νωποῦ καὶ ἡ χαρούμενη παιδικὴ διάθεση, ὅταν, μάλιστα, ἄρχισαν νὰ σημειώνονται οἱ πολεμικὲς καὶ πολιτικὲς δοκιμασίες ποὺ ἐμείωσαν καὶ τὶς δυνατότητες ἐπιτυχίας στὴ σταδιοδρομία τῶν πόλεων καὶ τῶν ἀτόμων, τότε ἄρχισε νὰ ἐκδηλώνεται καὶ ἡ ἀρνητικὴ πλευρὰ τῆς ἀμφιβολίας καὶ τῆς ἀπιστίας, ἄρχισε νὰ ἐπικρατεῖ ἡ αἴσθηση τοῦ κενοῦ, ἡ ἰδέα τοῦ μάταιου, τοῦ ἀσήμαντου: τοῦ ἀσήμαντου καὶ τῆς ζωῆς καὶ τοῦ θανάτου. Τὸ νὰ θεωρεῖς ἀσήμαντη τὴ ζωὴ ἐπειδὴ θεωρεῖς σημαντικὸ τὸ θάνατο, αὐτὸ μπορεῖ νὰ δώσει (ὅσο κι' ἂν φαίνεται ἡ στροφὴ αὐτὴ τοῦ λόγου μου παράδοξη) μεγάλη σημασία καὶ στὴ ζωή, μεγάλη ἠθικὴ σημασία. Ἀπὸ τὸ θάνατο μπορεῖ νὰ δεχθεῖ πολλὰ ἡ ζωή. Τὸ νὰ θεωρεῖς ὅμως σὰν κάτι ἀσήμαντο καὶ τὴ ζωὴ καὶ τὸ θάνατο, προεκτείνοντας τὸ μηδὲν τοῦ θανάτου καὶ στὴ ζωή, τὸ μηδὲν τοῦ ἄγνωστου κόσμου καὶ στὸν κόσμο τὸ γνωστό, αὐτὸ μπορεῖ νὰ γίνει φοβερό. Ὡστόσο, δὲν πρόλαβε νὰ γίνει φοβερὸ στὴν Ἑλλάδα.

ΕΡΓΑΣΤΗΡΙΟ ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ ΔΙΕΥΘΥΝΤΗΣ ΕΠΙΣΤΟΜΕΑΣ ΔΟΣΙΑΣ ΦΙΛΟΣΟΦΙΑΣ & ΝΕΟΕΛΛΗΝΙΚΗΣ ΦΙΛΟΣΟΦΙΑΣ ΠΡΟΕΔΡΟΣ ΕΠΙΤΡΟΠΗΣ ΚΟΣΜΗΤΟΡΙΟΥ ΠΕΤΣΙΟΥ

Ε.Π.Ε. Ιωάν. Κ.Τ.Ε. ΙΩΑΝΝΙΝΑ 2006

Τὴ στιγμή, ἀκριβῶς, ποὺ ἡ ἱστορία θὰ ἔφθανε ἴσως στὸ ἀπροχώρητο, ἦρθε ὁ Χριστιανισμός. Σημειώθηκε, ἄλλωστε, πρὶν κἂν ἐπικρατήσει ὁ Χριστιανισμός, κάποια ἀντίδραση καὶ μέσ' ἀπὸ τὸ ἴδιο τὸ ἑλληνικὸ πνεῦμα. Κάποια ἀντίδραση στὴν ἀπιστία καὶ στὸ κενό.

Ἡ ἀντίδραση ἦταν διττή. Ἄλλοι, ἄπιστοι οἱ ἴδιοι, ἀντιδράσανε στὸ κενὸ τῆς ψυχῆς, μὲ μιὰ πολιτικὴ παιδαγωγικὴ στάση ποὺ κάνει τὴ φιλοσοφική τους «ἀταραξία» ν' ἀπέχει πολὺ ἀπὸ τὴ βουδδιστικὴ ἀπάθεια. Τέτοιοι ἦταν οἱ ἐπικούρειοι καὶ οἱ στωϊκοί. Ἀφότου μίλησε ὁ «Ἐκκλησιαστής», συνηθίσαμε νὰ θεωροῦμε μάταια τὰ ἐγκόσμια, τὰ ἐπίγεια. Οἱ ἐπικούρειοι καὶ κάμποσοι ἀπὸ τοὺς στωϊκοὺς — ἔτσι ὁ Παναίτιος ποὺ ἐγκαινιάζει στὸν Β΄ αἰώνα π. Χ. τὴ Μέση Στοὰ — θεωροῦν μάταια τὰ αἰώνια. Ἡ ἰδέα εἶναι τραγική, ἀλλὰ δὲν τὴν πῆραν τραγικά. Ἀπὸ τὴν ἀνυπαρξία τῶν μεταφυσικῶν ὄντων ἢ ἀγαθῶν, ἀπὸ τὴ ματαιότητα κάθε μεταφυσικῆς ἐλπίδας, δὲν ἔβγαλαν καὶ τὸ συμπέρασμα ὅτι μάταια εἶναι καὶ τὰ ἐφήμερα, τὰ ἐπίγεια. Ὁ Ἐπίκουρος ἀντλεῖ ἀκριβῶς τὴν ἀξία τῆς ἐφήμερης ζωῆς μας ἀπὸ τὴν ἀπόλυτη ἄρνηση τῆς ἀθανασίας τῆς ψυχῆς. Καὶ ὁ Λατῖνος ποιητὴς Λουκρήτιος, ἐμπνευσμένος ἀπὸ τὸν Ἐπίκουρο, παλεύει σ' ἑκατοντάδες στίχους ν' ἀποδείξει ὅτι ἡ ψυχὴ πεθαίνει μαζὶ μὲ τὸ σῶμα, καὶ ὅτι, ἀκριβῶς ἐπειδὴ πεθαίνει ἡ ψυχή, δὲν πρέπει νὰ φοβόμαστε τὸ θάνατο καὶ πρέπει νὰ ὑπερνικοῦμε μὲ ἄνεση τὶς δυσκολίες τῆς ζωῆς. Κι' αὐτοὶ οἱ Στωϊκοὶ — καὶ ὅσοι ἀκόμα, πρὶν ἀπὸ τὸν Ἐπίκτητο, δὲν εἶχαν καμιὰ θρησκευτικὴ καὶ μεταφυσικὴ τάση — δὲν καταλήγουν διόλου στὸ συμπέρασμα ὅτι εἶναι μάταιο νὰ προσπαθεῖς νἄσαι ἠθικὸς καὶ πνευματικὰ ἤρεμος. Ἀντιδρώντας μάλιστα στὸν αἰσθησιακὸ ὑλισμό, δίδαξαν τὴ διανοητικὴ εὐδαιμονία ἢ ἡδονή. Ὁ λαμπρότερος ἐπίγονος τῶν εὐγενικῶν αὐτῶν πνευμάτων, ὁ Μάρκος Αὐρήλιος ποὺ εἶχε ταχθεῖ, ὡς αὐτοκράτορας, σὲ ὑπεύθυνη ἱστορικὴ δράση καὶ ποὺ γι' αὐτὸ δὲ μποροῦσε ν' ἀρκεσθεῖ σὲ μιὰν ἀπόλυτη ἀπάθεια ἀπέναντι τοῦ θανάτου, διαισθάνθηκε κάπως τὴν ἀντινομία καὶ ταλαντεύθηκε ἀνάμεσα στὴν ἀθανασία τῆς ψυχῆς καὶ στὸ μηδέν, χρησιμοποιώντας καὶ τὰ δυὸ ὡς ὑποθέσεις θεμιτές. Τὸ μηδὲν τοῦ ἦταν δύσκολο νὰ τὸ συμβιβάσει ἀπόλυτα μὲ τὸ ὁποιοδήποτε νόημα τῆς ζωῆς. Πολλὰ εἶναι τ' ἀποφθέγματα τοῦ Μάρκου Αὐρηλίου — γραμμένα τὰ περισσότερα μέσ' στὴ στρατιωτικὴ

ΕΡΓΑΣΤΗΡΙΟ ΕΡΕΥΝΩΝ ΝΕΩΤΕΡΑΣ ΕΛΛΗΝΙΚΗΣ ΦΙΛΟΣΟΦΙΑΣ ΔΙΕΥΘΥΝΗΣ ΕΠ. ΚΑΘΗΓΗΤΗΣ ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΣ Α. ΠΕΡΣΙΟΣ
Ε.Υ.Δ. ΤΟΣ Κ. ΠΕ. ΙΩΑΝΝΙΝΑ 2006

σκηνή του, ὅταν πολεμοῦσε τοὺς βαρβάρους — ποὺ θεσπίζουν ὡς ἐξίσου παραδεκτὴ καὶ τὴν ἐπιβίωση τῆς ψυχῆς καὶ τὴν ἀπόλυτη ἐξαφάνισή της. Ἐνῶ, σὲ μιὰ στιγμὴ γαλήνιας ἀπαισιοδοξίας, λέει πὼς πρέπει πάντα νὰ σκεπτόμαστε «ὅτι μετ' οὐ πολὺ οὐδεὶς οὐδαμοῦ ἔσῃ οὐδὲ τούτων τι, ἃ νῦν βλέπεις, οὐδὲ τούτων τις τῶν νῦν βιούντων», σὲ ἄλλες πάλι στιγμὲς ἀφίνει ἀνοιχτὲς τὶς πόρτες καὶ γιὰ τὴν ἐλπίδα: «Τούτων οὖν μεμνῆσθαι, ὅτι δεήσει ἤτοι σκεδασθῆναι τὸ συγκριμάτιόν σου ἢ σβεσθῆναι τὸ πνευμάτιον ἢ μεταστῆναι καὶ ἀλλαχοῦ καταταχθῆναι». Σ' ἕνα μικρὸ ἀπόφθεγμά του γιὰ τὸ θάνατο λέει ὅτι, ἂν ἡ ψυχὴ δὲν ἀπαρτίζεται ἀπὸ ἄτομα ποὺ ὁ θάνατος διασκορπίζει (αὐτὴ εἶναι ἡ ὑπόθεση τοῦ «σκεδασμοῦ»), τότε πρέπει νἄναι κάτι τὸ ἐνιαῖο, καὶ στὴν περίπτωση αὐτὴ ἡ μοῖρα της, μετὰ τὸ θάνατο, εἶναι ἢ ἡ «σβέσις» ἢ ἡ «μετάστασις». Καὶ ὁ χριστιανομάχος αὐτοκράτορας ἐγγίζει, χωρὶς νὰ θέλει νὰ τὸ παραδεχθεῖ, τὴ χριστιανικὴ ἰδέα τῆς προσδοκίας καὶ τῆς ἐλπίδας, ὅταν μᾶς λέει ὅτι τὸ πότε θὰ τελειώσει ἡ ζωή μας «ἐκεῖνος ὁρίζει ὁ τότε μὲν τῆς συγκρίσεως, νῦν δὲ τῆς διαλύσεως αἴτιος· σὺ δὲ ἀναίτιος ἀμφοτέρων. Ἄπιθι οὖν ἵλεως· καὶ γὰρ ὁ ἀπολύων ἵλεως». Ἡ ψυχή, λέει σ' ἕνα ἄλλο ἀπόφθεγμά του, πρέπει νἄναι πάντα ἕτοιμη ν' ἀποχωρισθεῖ ἀπὸ τὸ σῶμα· καὶ ἐπειδὴ κατάλαβε ὁ Μάρκος Αὐρήλιος ὅτι ἡ στάση αὐτὴ τῆς ψυχῆς μοιάζει μὲ τὴ χριστιανικὴ στάση, προσπαθεῖ μ' ἕνα σόφισμα νὰ διαστείλει τὴ μιὰ στάση ἀπὸ τὴν ἄλλη: «τὸ δὲ ἕτοιμον τοῦτο, ἵνα ἀπὸ ἰδικῆς κρίσεως ἔρχηται, μὴ κατὰ ψιλὴν παράταξιν, ὡς οἱ Χριστιανοί, ἀλλὰ λελογισμένως καὶ σεμνῶς...».

Ἂν οἱ στωϊκοὶ καὶ οἱ ἐπικούρειοι, δύσπιστοι οἱ ἴδιοι καὶ ἀπόλυτα ἢ σχετικὰ ἀδιάφοροι, ἀντιδράσανε μόνον ἠθικὰ ἢ λογικὰ στὴν ἀπιστία καὶ στὴν ἀδιαφορία, ἄλλοι ἀντιδράσανε μὲ μιὰ κάπως βαθύτερη, σχεδὸν θρησκευτικὴ στάση τῆς ψυχῆς. Ἡ ἀντίδραση αὐτή, ὕστερ' ἀπὸ πολλὰ στάδια καὶ μὲ ὁρμητήριο τὸν Πλάτωνα, βρῆκε τὴν πιὸ σημαντική της ἔκβαση στὴ διδασκαλία τοῦ ἱστορικὰ καθυστερημένου Πλωτίνου ποὺ ἔζησε στὸν Γ' αἰώνα μ. Χ. Οἱ «Ἐννεάδες» τοῦ Πλωτίνου, ὅπως τὶς συναρμολόγησε ὁ ἐξοχώτερος μαθητὴς καὶ βιογράφος του Πορφύριος, εἶν' ἕνα κρᾶμα διαλεκτικῆς καὶ μυστικισμοῦ, λογικῆς φιλοσοφίας καὶ θρησκευτικοῦ λογισμοῦ. Κι' αὐτὸς ὁ θρησκευτικὸς λογισμὸς τοῦ Πλωτίνου εἶναι, ἐπίσης, ἕνα κρᾶμα μονοθεΐας καὶ

ΕΡΓΑΣΤΗΡΙΟ ΕΡΕΥΝΩΝ ΝΕΟΕΛΛΗΝΙΚΗΣ ΦΙΛΟΣΟΦΙΑΣ ΔΙΕΥΘΥΝΤΗΣ ΕΠ. ΚΑΘΗΓΗΤΗΣ ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΣ Ο ΠΕΤΣΙΟΣ
ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ ΤΟΜΕΑΣ ΦΙΛΟΣΟΦΙΑΣ
Ε.Υ. Δημ. Κ.τ.Π. ΙΩΑΝΝΙΝΑ 2006

πολυθεΐας, ὡς ἕνα σημεῖο μάλιστα καὶ πανθεϊσμοῦ. Εἶναι λιγώτερο μιὰ σύνθεση τῶν τριῶν καὶ περισσότερο μιὰ σύγχυση. Μέσα στὸ διαλεκτικὰ λαμπρὸ σύστημα τοῦ Πλωτίνου συγχέεται τὸ Ἓν μὲ τὸ Πᾶν καὶ μὲ τοὺς πολλοὺς θεοὺς (ἀκόμα καὶ τ' ἄστρα προβάλλουν ὡς θεοὶ ὁρατοί). Τὸ «ὄντως ἓν» τοῦ Πλωτίνου εἶναι κάτι τὸ ἀβέβαιο. Στὸ ὄγδοο βιβλίο τῆς τρίτης «ἐννεάδος», προσπαθώντας ὁ Πλωτῖνος νὰ προσδιορίσει τὸ «ὄντως ἓν» ποὺ εἶναι ἡ ἀρχὴ τοῦ παντὸς καὶ ἡ προϋπόθεση τοῦ πλήθους τῶν φαινομένων («πλῆθος ἑνὸς ὕστερον»), περνάει ἀπὸ διάφορα στάδια ἀβέβαιων συλλογισμῶν. Χρησιμοποιώντας τὴ μέθοδο τοῦ διαλόγου μ' ἕναν πλασματικὸ συνομιλητή, ρωτάει τὸν ἑαυτό του καὶ ἀπαντάει ὁ ἴδιος, προχωρεῖ ἀπὸ τὴ μιὰν ὑπόθεση στὴν ἄλλη, χωρὶς νὰ μπορεῖ νὰ φθάσει διαλεκτικὰ στὴ σύλληψη τῆς οὐσίας τοῦ «ἑνός». Δὲ μπορεῖ, ἀλλὰ καὶ δὲ θέλει νὰ φθάσει. Τὸ «ὄντως ἓν» βρίσκεται ἐπάνω ἀπὸ καθετὶ τὸ συγκεκριμένο, βρίσκεται ἐπάνω καὶ ἀπὸ τὸ νοῦ καὶ ἀπὸ τὴ ζωή, ἐπάνω καὶ ἀπ' αὐτὸ τὸ πᾶν. «Καὶ οὕτως οὐδὲν τῶν πάντων, ἀλλὰ πρὸ τῶν πάντων». Καὶ προχωρεῖ ὁ Πλωτῖνος: «Τί δὴ ὄν; Δύναμις τῶν πάντων· ἧς μὴ οὔσης οὐδ' ἂν τὰ πάντα, οὐδ' ἂν νοῦς ζωὴ ἡ πρώτη καὶ πᾶσα». Τὸ «ὄντως ἓν» εἶναι τὸ «ὑπὲρ τὴν ζωὴν αἴτιον ζωῆς». Ἔτσι, πηδώντας ὁ Πλωτῖνος ἀπὸ τὴ διαλεκτικὴ στὴ θρησκευτικὴ σκέψη, μοιάζει σὰ νὰ θεμελιώνει τὴ μονοθεΐα. Χαρακτηριστικὴ εἶναι ἡ περίφημη εἰκόνα τῆς «πηγῆς» ποὺ χρησιμοποιεῖ: «Νόησον γὰρ πηγὴν ἀρχὴν ἄλλην οὐκ ἔχουσαν, δοῦσαν δὲ ποταμοῖς πᾶσιν αὐτήν, οὐκ ἀναλωθεῖσαν τοῖς ποταμοῖς, ἀλλὰ μένουσαν αὐτὴν ἡσύχως...». Ἐνῶ, ὅμως, μοιάζει ὁ Πλωτῖνος σὰ νὰ στρέφεται πρὸς τὴ μονοθεΐα, υἱοθετεῖ καὶ ὁλόκληρη τὴν ἑλληνικὴ παράδοση τῆς πολυθεΐας ποὺ οἱ μαθητές του Πορφύριος καὶ Ἰάμβλιχος προσπάθησαν μάλιστα νὰ θεμελιώσουν καὶ φιλοσοφικά, καὶ ἀνακατεύει στὸ σύστημά του καὶ πανθεϊστικὰ στοιχεῖα μὲ τὴ θεωρία του γιὰ τὸ «πᾶν», γιὰ τὴν ψυχὴ τοῦ παντὸς καὶ γιὰ τὴν ταυτότητα τῶν ἀτομικῶν ψυχῶν μὲ τὴν ψυχὴ τοῦ παντός. Τόσο ἀβέβαιο εἶναι τὸ «ὄντως ἓν» τοῦ Πλωτίνου, ὥστε ὁ Ἰάμβλιχος, αἴροντας τὴ μοναδικότητα τῆς μονάδας (τοῦ Ἑνός), μιλάει καὶ γιὰ ἕνα «δεύτερον καὶ κατώτερον ἕν», καὶ ὁ Πρόκλος, στὸν Ε' αἰώνα, γιὰ πολλὲς «αὐτοτελεῖς ἑνάδες». Τὴν ἴδια ἀβεβαιότητα — μιὰ σαγηνευτική, στὸ βάθος, ἀβεβαιότητα — δείχνει ὁ Πλωτῖνος καὶ ὅταν πραγματεύεται, στὸ ἕβδομο

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ ΤΜΗΜΑ ΦΙΛΟΣΟΦΙΑΣ ΕΡΓΑΣΤΗΡΙΟ ΒΥΖΑΝΤΙΝΗΣ ΦΙΛΟΣΟΦΙΑΣ ΔΙΕΥΘΥΝΤΗΣ: ΕΠ. ΚΑΘΗΓΗΤΗΣ ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΣ Θ. ΠΕΤΣΙΟΣ
Ε.Υ.Δ. ΠΠΚ.ΠΙ ΙΩΑΝΝΙΝΑ 2006

βιβλίο τῆς τρίτης «ἐννεάδος», τὸ μεγάλο πρόβλημα τῶν σχέσεων «χρόνου» καὶ «αἰῶνος», δηλαδὴ αἰωνιότητας («αἰὼν γὰρ ἀπὸ τοῦ ἀεὶ ὄντος»). Ξεκινώντας ἀπὸ τὶς λαμπρότερες, ἀλλὰ καὶ σκοτεινότερες στὸ νόημά τους, φράσεις τοῦ Πλάτωνος ποὺ βρίσκονται στὸν «Τίμαιο» καὶ ποὺ ἐμφανίζουν τὸ χρόνο ὡς «εἰκόνα» τῆς αἰωνιότητας, ὡς κάτι ποὺ γεννήθηκε «κατὰ τὸ παράδειγμα τῆς διαιωνίας φύσεως», προχωρεῖ σὲ λεπτότατους συλλογισμούς, ὁρίζει τὴν αἰωνιότητα ὡς «ζωὴν ἄπειρον», τὴν ταυτίζει μὲ τὸ Θεὸ («ὅθεν σεμνὸν ὁ αἰών, καὶ ταὐτὸν τῷ Θεῷ ἡ ἔννοια λέγει»), μπερδεύει τὴν αἰωνιότητα μὲ τὸ πρωταρχικὸ «Ἕν» χωρὶς καὶ νὰ τὴν ταυτίζει ἀπόλυτα μαζί του («ἐπειδὴ δὲ ἡ τοιαύτη φύσις οὕτω παγκάλη καὶ ἀίδιος περὶ τὸ ἓν καὶ ἀπ' ἐκείνου καὶ πρὸς ἐκεῖνο»), καὶ βασισμένος πάντα στὸν Πλάτωνα συνδέει τὴν αἰωνιότητα μὲ τὸ «ὂν» (μὲ τὸ νοῦ, μὲ τὸ νοητὸ κόσμο), καὶ τὸ χρόνο μὲ τὴν ψυχή: «Δεῖ δὲ οὐκ ἔξωθεν τῆς ψυχῆς λαμβάνειν τὸν χρόνον, ὥσπερ οὐδὲ τὸν αἰῶνα ἐκεῖ ἔξω τοῦ ὄντος». Καὶ μὲ ποιὰ ψυχὴ συνδέει ὁ Πλωτῖνος τὸ χρόνο ποὺ γεννήθηκε, ὅπως ἔλεγε καὶ ὁ Πλάτων, μαζὶ μὲ τὸ πᾶν; Μὲ τὴν ψυχὴ τοῦ παντός, ἀλλὰ καὶ μὲ τὶς ἀτομικὲς ψυχὲς τῶν ἀνθρώπων ποὺ ὅλες μαζί, ἄλλωστε, ἀπαρτίζουν τὴ μιὰ («καὶ αἱ πᾶσαι μία»). Μέσ' στὸ λαβύρινθο τῶν πιὸ λεπτῶν διαλεκτικῶν συλλογισμῶν χάνεται ἔτσι ἡ ἴδια ἡ λογική, χωρὶς ἀπὸ τὴν ἄλλη μεριὰ νὰ παίρνει τὴ θέση της ἡ πίστη, μιὰ πίστη καθαρὴ καὶ ἁπλή. Ὁ Πρόκλος, διακόσια χρόνια ἀργότερα, βάζει τὸ χρόνο ἐπάνω κι' ἀπὸ τὴν ψυχή, καὶ τὴν αἰωνιότητα ἐπάνω κι' ἀπὸ τὸ νοῦ, ὅπως βάζει, ἄλλωστε, καὶ τὴν «πρώτη οὐσία» τοῦ κόσμου (δηλαδὴ τὸ «ὄντως ἓν» τοῦ Πλωτίνου) «ἐπέκεινα τοῦ ἑνός», πέρα καὶ πρὶν ἀπὸ τὸ ἴδιο τὸ πρωταρχικὸ «Ἕν», ὡς «τὸ πάσης σιγῆς ἀρρητότερον». Ὁ Πρόκλος, ἂν καὶ προβάλλει ὡς σχολιαστής, ὡς αὐθεντικὸς ὑπομνηματογράφος τοῦ Πλάτωνος, σπάζει πιὰ ἀπόλυτα τὴν κλασικὴ ἑλληνικὴ σκέψη. Στὴν πάλη τοῦ πνεύματος μὲ τὸ ἄγνωστο, ὁ Πλωτῖνος ἔμεινε πιὸ πιστὸς στὴν παράδοση τῆς ἑλληνικῆς φιλοσοφίας, καὶ προτίμησε, χωρὶς ὅμως νὰ διαθέτει τὴν ἐφηβικὴ εὐκαμψία τῶν κλασικῶν Ἑλλήνων, τὸ διαλεκτικὸ παιχνίδι ποὺ κρύβει ἀπὸ τὰ μάτια μας τὸ χάος τοῦ ἀγνώστου. Τὸ προτίμησε, ὅπου μποροῦσε ν' ἀρκεσθεῖ σ' αὐτό. Τὸ ξεπέρασε, ὅπου δὲ μποροῦσε νὰ κάμει ἀλλιῶς. Ἀλλὰ καὶ ξεπερνώντας το μπαίνει στὴ σφαῖρα τῶν θρησκευτικῶν λο-

ΕΡΓΑΣΤΗΡΙΟ ΕΡΕΥΝΩΝ ΝΕΟΕΛΛΗΝΙΚΗΣ ΦΙΛΟΣΟΦΙΑΣ ΔΙΕΤΗΣ ΕΠ. ΚΑΘΗΓΗΤΗΣ ΚΩΝ ΠΕΤΣΙΟΣ
Ε.Υ. Ζωτηρός τ.Α. ΙΩΑΝΝΙΝΑ 2006

γισμῶν μὲ βήματα ἀβέβαια ποὺ ἀφοῦ δὲ μπόρεσαν νὰ ὁδηγήσουν τὸν ἴδιο σὲ μιὰ καινούργια πίστη, δὲ μποροῦσαν νὰ ὁδηγήσουν καὶ τὶς συνειδήσεις τῶν πολλῶν. Ἡ διδασκαλία τοῦ Πλωτίνου προκάλεσε συγκινήσεις καὶ ἐνθουσιασμοὺς (δὲν ἄφισε ἀσυγκίνητο οὔτε τὸν Λογγῖνο, τὸν «κριτικώτατον», ὅπως τὸν ὀνομάζει ὁ Πορφύριος), ἀλλὰ μόνο σὲ κύκλους στενούς, συγκρατώντας τὰ πνεύματα λίγων καὶ διαλεχτῶν στὸ δρόμο τῆς ἑλληνικῆς ἀποστολῆς τους, σ' ἕνα δρόμο ποὺ μὲ κουρασμένα, ὅμως, βήματα καὶ μὲ γερασμένο ὕφος ἐξακολουθοῦσε νὰ τραβάει ὁ λαὸς ποὺ ἦταν ἄλλοτε ὁ ὡραῖος ἔφηβος τῆς ἱστορίας. Ἔπρεπε νὰ ἐπικρατήσει ὁ Χριστιανισμὸς γιὰ ν' ἀποκτήσει νέα ζωὴ ὁ λαὸς αὐτός, καὶ μαζί του ὁλόκληρος ὁ κόσμος ποὺ ἐπήγασε ἀπὸ τὴν Ἑλλάδα.

9.— Σωτήρια ἦταν, ὅμως, ἡ ἔλευση τοῦ Χριστιανισμοῦ καὶ γιὰ ἕναν ἄλλο λόγο. Ἂν πάρουμε τὸν ἑλληνορωμαϊκὸ κόσμο ὡς ἑνιαῖο σύνολο, ἡ ἄφιξη καὶ ἐπικράτηση τοῦ Χριστιανισμοῦ σταμάτησε ἕνα ἄλλο κακὸ ποὺ ἡ ἱστορική του παγίωση θὰ εἶχε φοβερὲς συνέπειες. Ἂν ἡ ἀπιστία, ἡ ἀμφιβολία γιὰ καθετὶ τὸ μεταφυσικό, ξεπερνώντας τὰ χρονικὰ ὅρια τῆς νωπῆς ψυχικῆς ἐμπειρίας, προκάλεσε κάποιαν ἀντίδραση, ἠθικὴ καὶ φιλοσοφική, σὲ στενοὺς καὶ κλειστοὺς κύκλους, τὰ μεγάλα πλήθη — τὰ πλήθη ἀρχόντων καὶ ἀρχομένων — τὰ ὁδήγησε σ' ἕνα φαινόμενο ἄλλο, στὸ φαινόμενο μιᾶς φοβερὰ δραματικῆς ἀδιαφορίας γιὰ τὸ ἠθικὸ νόημα τῆς ζωῆς. Τὴ στωϊκὴ ἢ τὴ νεοπλατωνικὴ στάση τοῦ πνεύματος δὲ μποροῦσαν νὰ τὴν υἱοθετήσουν οἱ πολλοί. Ἀπὸ τὴν ἄλλη μεριά, οἱ δεισιδαιμονίες καὶ τερατολογίες ποὺ ξεκινώντας ἀπὸ τὴν Ἐγγὺς Ἀνατολὴ εἶχαν κατακλύσει τὸν ἑλληνορωμαϊκὸ κόσμο, ὄχι μόνο δὲ μποροῦσαν ν' ἀνακόψουν, ἀλλὰ ἦταν, ἀντίθετα, ταγμένες νὰ ἐνισχύσουν τὴν τάση πρὸς τὴν ἀκολασία, πρὸς τὴν ἀδιαφορία γιὰ καθετὶ ποὺ δὲν ἦταν ὑλικό, σαρκικό, ἐφήμερο. Οἱ δεισιδαιμονίες φοβίζουν, χωρὶς νὰ σώζουν. Κάνουν ἀκόμα μεγαλύτερο τὸ κενὸ τῆς ψυχῆς ἐκείνης ποὺ ἔχει χάσει κάθε μεταφυσικὸ καὶ ἠθικὸ περιεχόμενο. Συγκινοῦν τὶς αἰσθήσεις καὶ ὄχι τὸ πνεῦμα. Τὶς ἐρεθίζουν, μάλιστα, μ' ἕναν τρόπο ποὺ τὶς κάνει νὰ χάνουν τὴ φυσικὴ καὶ ὁμαλὴ λειτουργία τους.

Τέτοιο ἦταν τὸ κενὸ τῆς ψυχῆς στοὺς πρώτους αἰῶνες μ. Χ., ὥστε καὶ ἄνθρωποι σημαντικοί, ὅπως ὁ Ἀρριανὸς καὶ ὁ Δίων,

ΕΡΓΑΣΤΗΡΙΟ ΕΡΕΥΝΩΝ ΝΕΟΕΛΛΗΝΙΚΗΣ ΛΟΓΟΤΕΧΝΙΑΣ ΔΙΕΥΘΥΝΤΗΣ: ΚΑΘΗΓΗΤΗΣ ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΣ Θ. ΠΕΤΣΙΟΣ
Ε.Υ.Δ τμ.Κ.τ.Π ΙΩΑΝΝΙΝΑ 2006

παρασύρθηκαν ἀπὸ τὸ ρεῦμα τῆς δεισιδαιμονίας καὶ τῆς τερατολογίας. Ὁ Ἀρριανός, ἂν καὶ ἐμαθήτευσε πλάϊ στὸν Ἐπίκτητο (στὴ Νικόπολη τῆς Ἠπείρου) καὶ ἀφιέρωσε δυὸ ἔργα του στὴ διδασκαλία τοῦ μεγάλου στωϊκοῦ ποὺ εἶχε καὶ κάποια θρησκευτική, καὶ μάλιστα μονοθεϊστικὴ τάση, ἐμφανίζεται στὰ ἱστορικά του συγγράμματα ἐνισχύοντας τὴν κλίση τῶν πολλῶν καὶ ἀφελῶν πρὸς τὴ δεισιδαιμονία. Ὁ Ἀδριανὸς τὸν ἐτίμησε μὲ ὑψηλὰ πολιτικὰ ἀξιώματα· κ' ἔκαμε ὁ Ἀρριανὸς τὸ χρέος του, ὡς ἔπαρχος τῆς Καππαδοκίας καὶ ὡς καλὸς πολεμιστής· ὡστόσο, μ' ὅλα τὰ μεγάλα διανοητικὰ προσόντα του, δὲ μπόρεσε, ζώντας σὲ μιὰν ἐποχὴ ἠθικοῦ χάους, νὰ συλλάβει τὴν παιδαγωγική του ἀποστολὴ ποὺ πρέπει νὰ ὑποθέσουμε ὅτι θὰ τοῦ τὴν εἶχε κάπως ἐμπνεύσει ὁ δάσκαλός του, ὁ ἀπελεύθερος Ἐπίκτητος. Τὸ ἴδιο πρέπει νὰ ποῦμε καὶ γιὰ τὸν Δίωνα Κάσσιο ποὺ ἔδρασε στὰ τέλη τοῦ Β΄ καὶ στὰ πρῶτα τριανταπέντε χρόνια τοῦ Γ΄ αἰώνα. Ἐγγονὸς τοῦ Δίωνος τοῦ Χρυσοστόμου ποὺ στὰ τέλη τῆς πλούσιας ζωῆς του ξεπέρασε μέσα του τὸ σοφιστὴ καὶ στράφηκε στὴ στωϊκὴ φιλοσοφία, ἔκαμε κι' αὐτὸς τὸ χρέος του στὰ ὑψηλὰ πολιτικὰ καὶ στρατιωτικὰ ἀξιώματα ποὺ τοῦ ἐμπιστεύθηκαν οἱ αὐτοκράτορες· ὡστόσο, ἐνῶ ὡς σύμβουλος τοῦ Αὐρηλίου Σεβήρου θὰ ἐνίσχυσε ἴσως τὸν συνετὸ διάδοχο καὶ θετὸ γιὸ τοῦ Ἡλιογάβαλου στὴν ἐκκαθάριση τῆς Ρώμης ἀπὸ τὶς ὀργιαστικὲς λατρεῖες καὶ δεισιδαιμονίες ποὺ εἶχαν ἐπιβληθεῖ ὡς βούληση τοῦ κράτους, συγγράφοντας τὴ «Ρωμαϊκὴ ἱστορία» του, ἕνα ἔργο ποὺ ἡ λογοτεχνικὴ καὶ ἱστοριογραφικὴ ἀξία του εἶναι μεγάλη, δὲν ἀφίνει κανένα σημαντικὸ ἱστορικὸ γεγονὸς νὰ περάσει μπροστὰ ἀπὸ τὰ μάτια μας χωρὶς νὰ τὸ συνδυάσει μὲ τὰ πιὸ τερατολογικὰ προμηνύματα («ὥσπερ που καὶ τὰ τέρατα προεδήλωσεν»). Χαρακτηριστικὸ εἶναι, μάλιστα, ὅτι ἡ δεισιδαιμονία τοῦ Δίωνος συνοδεύεται καὶ μέσ' στὸ πνεῦμα τοῦ ξεχωριστοῦ αὐτοῦ ἀνθρώπου ἀπὸ μιὰ σοβαρὴ δόση ἠθικῆς ἀκρισίας, ἀπὸ κάποιαν ἀπροθυμία νὰ διακρίνει τὸ ἀγαθὸ ἀπὸ τὸ κακό.

Ἂν ἄνθρωποι, ὅπως ὁ Δίων, δὲ μπόρεσαν ν' ἀντισταθοῦν στὸ ρεῦμα τῆς δεισιδαιμονίας (ποὺ καὶ τὸν Χριστιανισμὸ ἐπηρέασε, ἀλλὰ ποὺ ἐξουδετερώθηκε ἀπὸ τὸ πανίσχυρο πνευματικὸ καὶ ἠθικὸ περιεχόμενο τῆς παρουσίας καὶ διδασκαλίας τοῦ Ἰησοῦ), τί πρέπει νὰ σκεφθοῦμε γιὰ τοὺς πολλοὺς καὶ ἀφε-

ΕΡΓΑΣΤΗΡΙΟ ΕΡΕΥΝΩΝ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ ΤΟΜΕΑΣ ΦΙΛΟΣΟΦΙΑΣ ΔΙΕΥΘΥΝΤΗΣ ΚΑΘΗΓΗΤΗΣ ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΣ ΠΕΤΣΙΟΣ
ΙΩΑΝΝΙΝΑ 2006

λεῖς ποὺ ζοῦσαν καὶ πέθαιναν μέσα στὸ χάος τῶν χρόνων ἐκείνων; Καὶ ἂν ἡ δεισιδαιμονία ἀνθρώπων, ὅπως ὁ Δίων, προβάλλει συνδυασμένη μὲ ἠθικὴ ἀκρισία, τί πρέπει νὰ σκεφθοῦμε γιὰ τὸ ἠθικὸ καθεστὼς τῶν πολλῶν καὶ ἀφελῶν ποὺ δὲν εἶχαν τὴ διάνοια καὶ τὴν ὑπεύθυνη ἡγετικὴ βούληση τοῦ Δίωνος; Εἶναι γνωστὸ ἀπὸ πλῆθος πηγὲς ὅτι, ὅταν ἄρχισε ἡ κατάπτωση τοῦ ἑλληνορωμαϊκοῦ κόσμου, ἡ βασικὴ τοποθέτηση τοῦ ἀνθρώπου ἀπέναντι τῆς ζωῆς, ξεγυμνωμένη ἀπὸ κάθε μεταφυσικὸ νόημα, εἶχε γίνει τόσο αἰσθησιακὰ ὑλιστική, ὥστε οἱ ἠθικοὶ φραγμοὶ εἶχαν χάσει καὶ αὐτὸ τὸ συμβατικὸ κοινωνικὸ κῦρος τους. Ἡ ἀκολασία ἔγινε, σὲ κύκλους πολλοὺς καὶ μεγάλους, ἡ νόμιμη ἐπιφάνεια τῆς ζωῆς καὶ τῆς κοινωνίας. Ὑπάρχουν ἐπιτύμβια ἐπιγράμματα Ρωμαίων ποὺ συνδυάζουν χαρακτηριστικώτατα — πρόκειται γιὰ ἕνα χτυπητὸ φαινόμενο στὴν ἱστορία τῶν τάφων — τὴν ἄρνηση τῆς ἀθανασίας τῆς ψυχῆς μὲ τὶς πιὸ ὑλιστικὲς συμβουλές. Ὁ Μοντεσκιὲ λέει ὅτι ἡ διδασκαλία τοῦ Ἐπικούρου «βόηθησε πολὺ στὸ νὰ χαλάσουν ἡ καρδιὰ καὶ τὸ πνεῦμα τῶν Ρωμαίων». Ὡστόσο, ἡ ἐπικράτηση τῶν δοξασιῶν τοῦ Ἐπικούρου ἦταν μονάχα ἕνα σύμπτωμα, ἕνα σημεῖο τῶν καιρῶν. Καὶ γιὰ τὴ μεταποίηση τῶν δοξασιῶν αὐτῶν στὰ χέρια χυδαίων ὑλιστῶν δὲ φταίει, βέβαια, ὁ Ἐπίκουρος, δὲ φταῖνε — τουλάχιστον ἄμεσα — οὔτε οἱ ἐπικούρειοι ἐκεῖνοι πού, σὰν τὸν Λουκρήτιο, κράτησαν τὸν ὑλισμὸ σ' ἕναν ὑψηλὸ ποιητικὸ καὶ ἠθικὸ τόνο. Πῶς μποροῦσαν, ὅμως, νὰ κρατήσουν τὸν ὑλισμό τους σὲ ὑψηλὸ τόνο οἱ πολλοί; Ἂν ὁ Λουκρήτιος, ποὺ ἡ ψυχή του εἶχε ἀδειάσει ἀπὸ κάθε μεταφυσικὴ ἐλπίδα, εἶχε τὴ δύναμη νὰ ἐκφράσει ποιητικὰ καὶ φιλοσοφικὰ τὸ κενὸ τῆς ψυχῆς του, οἱ πολλοὶ ποὺ δὲν εἶχαν τὸ χάρισμα τοῦ ὑψηλοῦ λόγου ζητοῦσαν καταφύγιο στὴ χαρὰ τῆς χαμηλῆς ζωῆς. Ἡ διαγωγὴ τῶν πολλῶν στηριζόταν στὸν ἀκόλουθο συλλογισμὸ ποὺ εἶχε φοβερὰ διαδοθεῖ: Ἀφοῦ αὔριο θὰ πεθάνουμε — καὶ θὰ πεθάνουμε μπαίνοντας στὸ μηδὲν — γιατί τάχα νὰ μὴν ἀπολαύσουμε τὰ ὑλικὰ ἀγαθά, ὅσο ζοῦμε, χωρὶς μέτρο καὶ φραγμό; Ἐνῶ οἱ κλασικοὶ Ἕλληνες, προσανατολισμένοι στὰ ἐγκόσμια μὲ μέτρο αἰσθητικὸ καὶ ἠθικό, ἔθαλψαν, πλάϊ στὸ πνεῦμα, τὸ κορμὶ μὲ μιὰ βαθειὰ ἀξιοπρέπεια καὶ ἀριστοκρατικὴ ἐρωτικὴ διάθεση, στὶς μέρες ποὺ στὴ Γαλιλαία περπατοῦσε καὶ συζητοῦσε μὲ ἀγράμματους ψαράδες ἕνας ἄγνωστος ἀκόμα καὶ ἀμελητέος υἱὸς τοῦ ἀνθρώπου, τὸ κορμί, τὸ

ΕΡΓΑΣΤΗΡΙΟ ΜΕΛΕΤΩΝ ΝΕΟΥ ΕΛΛΗΝΙΣΜΟΥ ΦΙΛΟΣΟΦΙΚΗ ΣΧΟΛΗ ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ ΔΙΕΥΘΥΝΤΗΣ: ΚΑθΗΓΗΤΗΣ ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΣ ΠΕΤΣΙΟΣ
Ε.Π. Δ.τΗ.Κ. ΠΗ ΙΩΑΝΝΙΝΑ 2006

ἑλληνικὸ σῶμα μὲ τὶς αἰσθητικὲς καὶ ἐρωτικὲς συμμετρίες του, εἶχε ἀρχίσει νὰ γίνεται σάρκα, πολτὸς ὕλης, ἕνα ἄμορφο ὄργανο ἡδονῆς. Τί θὰ γινόταν ὁ κόσμος αὐτός, ἂν δὲν ἐρχόταν καὶ δὲν κατάφερνε νὰ ἐπικρατήσει ὁ Χριστιανισμός;

Εἶναι δύσκολο νὰ κάνουμε ὑποθέσεις, λέγοντας τί ἀκριβῶς θὰ γινόταν ἂν δὲ γινόταν ὅ,τι ἔγινε. Ὡστόσο, ὅ,τι ἔγινε, δὲ μπορεῖ νὰ ἔγινε χωρὶς λόγο καὶ χωρὶς ὁ λόγος αὐτὸς νἄναι μεγάλος. Ἂν δὲν ἐρχόταν ὁ Χριστιανισμὸς — κι' ὁ λόγος ποὺ τὸν ἔκαμε νὰ ρθεῖ ἦταν πολὺ μεγάλος — δὲν ἀποκλείεται νὰ εἶχε χαθεῖ ὅ,τι εἶχε ὡς τότε γίνει στὴ Δύση. Ἴσως ὁλόκληρος ὁ ἑλληνορωμαϊκὸς κόσμος ν' ἄφινε πίσω του μόνο τὸ μῦθο μιᾶς νέας Ἀτλαντίδας.

Ἦρθε, ὅμως, ὁ Χριστιανισμός. Κ' ἦρθε μὲ τὰ πιὸ ἁπαλὰ βήματα ποὺ ἐχρησιμοποίησε ποτὲ ἡ ἱστορία στὴν πορεία της πρὸς τὸ μέλλον.

ΕΡΓΑΣΤΗΡΙΟ ΕΡΕΥΝΩΝ ΤΟΜΑΣ ΦΙΛΟΣΟΦΙΑΣ ΔΙΕΥΘΥΝΤΗΣ: ΕΠ. ΚΑΘΗΓΗΤΗΣ ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΣ ΠΑΠΑΣΙΟΣ
ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ
Ε.Υ.Δ της Κ.τ.Π
ΙΩΑΝΝΙΝΑ 2006

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΔΕΥΤΕΡΟ

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ
ΤΟΜΕΑΣ ΦΙΛΟΣΟΦΙΑΣ
ΕΡΓΑΣΤΗΡΙΟ ΕΡΕΥΝΩΝ ΝΕΟΕΛΛΗΝΙΚΗΣ ΦΙΛΟΣΟΦΙΑΣ
ΔΙΕΥΘΥΝΤΗΣ: ΕΠ. ΚΑΘΗΓΗΤΗΣ ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΣ Θ. ΠΕΤΣΙΟΣ

Ὁ Ἰησοῦς καὶ ἡ ἐπικράτηση τοῦ Χριστιανισμοῦ

ΣΤΗΝ ΠΙΟ ΚΑΤΑΦΡΟΝΕΜΕΝΗ ἐπαρχία τῆς ρωμαϊκῆς αὐτοκρατορίας, ποὺ ὁ λαός της εἶχε ἀπὸ καιρὸ ἀρχίσει νὰ ἐγκαταλείπει τὴ γῆ του καὶ νὰ πραγματοποιεῖ τὴ διασπορά του, σημειώθηκαν μερικὰ ἁπλὰ γεγονότα ποὺ δὲν ἦταν κἂν γεγονότα «ἱστορικὰ» καὶ ποὺ κανένας ἀπὸ τοὺς σοφοὺς ἢ τοὺς ἰσχυροὺς δὲν καταδέχθηκε νὰ τὰ προσέξει. Ἀφοῦ δὲν τὰ πρόσεξαν οἱ σοφοὶ καὶ οἱ ἰσχυροί, τὰ πρόσεξαν μερικοὶ ἀγράμματοι καὶ ἀδύνατοι, τὰ μωρὰ τοῦ κόσμου καὶ οἱ ἄρρωστοι.

Ἕνας ἄγνωστος περπάτησε ἐπάνω στὰ ὕδατα, ἐμακάρισε ὅσους οἱ ἄλλοι περιφρονοῦν, συχώρεσε μιὰν ἁμαρτωλή, κάλεσε τὰ παιδάκια νὰ πᾶνε κοντά του, διάλεξε ἕναν πῶλον ὄνου γιὰ νὰ καθίσει ἐπάνω του ὡς «βασιλεὺς» καὶ νὰ μπεῖ στὰ Ἱεροσόλυμα, ἔπλυνε τὰ πόδια τῶν μαθητῶν του, καὶ βιάστηκε — ναί, βιάστηκε τόσο ποὺ φαίνεται ἀνεξήγητη ἡ βιασύνη του — νὰ σταυρωθεῖ.

Αὐτὰ εἶναι, τάχα, ὅλα ὅσα ἔκαμε ὁ ἄγνωστος, ὁ υἱὸς τοῦ ἀνθρώπου; Ὄχι ἀκριβῶς ὅλα· ἔκαμε καὶ μερικὰ ἀκόμα, λίγα ἀκόμα. Ἐθεράπευσε ἀρρώστους, ξανάφερε στὴ ζωὴ ἕνα κοριτσάκι καὶ τὸν Λάζαρο, εἶπε ν' ἀγαπᾶμε τοὺς ἐχθρούς μας καὶ νὰ μπαίνουμε ἀπὸ τὴν πύλη τὴ στενὴ καὶ ὄχι ἀπὸ τὴν πλατειά, πορεύθηκε (ὅπως συνήθιζε) στὸ ὄρος τῶν ἐλαιῶν κ' ὕστερα

Ε.Υ.Δ. ΙΩΑΝΝΙΝΑ 2006

σ' ἕνα χωριὸ ποὺ λεγόταν Γεθσημανῆ, καὶ βιάστηκε — ναί, βιάστηκε τόσο ποὺ δὲν μπορεῖ νὰ μὴν εἶχε κάποιο νόημα ἡ βιασύνη του — νὰ σταυρωθεῖ.

Γιατί βιάστηκε ὁ Ἰησοῦς νὰ σταυρωθεῖ; Εἶχε βιαστεῖ, ἄλλοτε, καὶ ὁ Σωκράτης νὰ πιεῖ τὸ κώνειο. «Ἀλλὰ μηδὲν ἐπείγου»· τοῦ ἔλεγε ὁ Κρίτων, «ἔτι γὰρ ἐγχωρεῖ». Τί ὅμως θὰ εἶχε κερδίσει ὁ Σωκράτης, ἂν εἶχε καθυστερήσει γιὰ μιὰ-δυὸ ὧρες νὰ πιεῖ τὸ κώνειο; «Οὐδὲν γὰρ οἶμαι κερδαίνειν, ὀλίγον ὕστερον πιών, ἄλλο γε ἢ γέλωτα ὀφλήσειν παρ' ἐμαυτῷ, γλιχόμενος τοῦ ζῆν καὶ φειδόμενος οὐδενὸς ἔτι ἐνόντος». Ἡ ἀπάντηση τοῦ Σωκράτη, ποὺ πέθανε γιὰ νὰ προσαρμοσθεῖ στοὺς νόμους τῶν Ἀθηναίων, ἦταν ἡ φιλοσοφικὴ ἀπάντηση ἑνὸς μεγάλου πολίτη. Ὁ Ἰησοῦς ποὺ σταυρώθηκε γιὰ νὰ προσαρμοσθεῖ στὸ θέλημα τοῦ Θεοῦ, βιάστηκε μ' ἕναν ἄλλο τρόπο. Τὸ πρόβλημα γιὰ τὸν Ἰησοῦ δὲν ἦταν, ἂν θὰ κέρδιζε ἢ ὄχι μιὰ-δυὸ ὧρες καὶ ἂν θἄξιζε, «γλιχόμενος τοῦ ζῆν», νὰ δείξει τὴν τέτοια μάταιη φροντίδα. Μὲ τὴ βιασύνη του ὁ Ἰησοῦς δὲν ἤθελε, ὅπως ὁ Σωκράτης, νὰ δείξει τὴ φιλοσοφική του ἀνωτερότητα ἀπέναντι τῆς ζωῆς. Τὴν ἀνωτερότητα αὐτή, ποὺ εἶχε σημασία νὰ τὴ δείξει ὁ μεγάλος πολίτης γιατὶ τὸ παράδειγμά του θἄμενε στὴν ἱστορία ὡς παράδειγμα ἠθικῆς ὑπεροχῆς, δὲν ἔπρεπε καὶ δὲν ἤθελε νὰ τὴ δείξει, μειώνοντας τοὺς ἄλλους υἱοὺς τῶν ἀνθρώπων, τοὺς ἁπλοὺς καὶ τοὺς μικροὺς ποὺ τρέμουν τὸ θάνατο, ὁ υἱὸς τοῦ ἀνθρώπου, ὁ υἱὸς τοῦ Θεοῦ. Ὁ Ἰησοῦς, ἀφοῦ οἰκειοποιήθηκε τὴν «ἀσθενῆ σάρκα» τῶν ἀνθρώπων, ἔπρεπε νὰ συμμερισθεῖ τοὺς φόβους καὶ τὶς ἀδυναμίες τους γιὰ νὰ τοὺς κάνει νὰ ἐλπίσουν ὅτι, μολονότι ἀδύνατοι, μπορεῖ καὶ νὰ σωθοῦν. Γι' αὐτό, ἐνῶ τὸ πνεῦμα του βιαζόταν καὶ τὰ εἶχε ὅλα προδικάσει — ἡ σκηνὴ τοῦ «μυστικοῦ δείπνου» εἶναι ἡ πιὸ ὑπέροχη σύνθεση ψυχικῆς τρυφερότητας καὶ ἠθικῆς γαλήνης τοῦ ἑτοιμοθάνατου —, ἀποτραβήχτηκε, ὡστόσο, ὕστερα γιὰ νὰ προσευχηθεῖ ὡς ἄνθρωπος ἀδύνατος, ἔνιωσε τὴν ψυχή του περίλυπον ἕως θανάτου, «ἔπεσεν ἐπὶ πρόσωπον αὐτοῦ προσευχόμενος καὶ λέγων· πάτερ μου, εἰ δυνατόν ἐστιν, παρελθέτω ἀπ' ἐμοῦ τὸ ποτήριον τοῦτο»· «καὶ ἐγένετο ὁ ἱδρὼς αὐτοῦ ὡσεὶ θρόμβοι αἵματος καταβαίνοντος ἐπὶ τὴν γῆν». Ὁ Ἰησοῦς, τὴν ὥρα ἐκείνη, δὲν ἤθελε νὰ δείξει στὸν κόσμο, ποιὰ εἶναι ἡ ὀρθὴ στάση, ποιὸ τὸ ἦθος, τοῦ Ἀθηναίου πολίτη· ὁ Ἰησοῦς ἤθελε νὰ δείξει ποιὰ εἶναι ἡ φύση τοῦ

ΕΡΓΑΣΤΗΡΙΟ ΕΡΕΥΝΩΝ ΝΕΟΕΛΛΗΝΙΚΗΣ ΦΙΛΟΣΟΦΙΑΣ ΔΙΕΥΘΥΝΤΗΣ ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΣ ΠΙΤΣΙΟΣ
Ε.Π. τῆς Κ.Π. ΙΩΑΝΝΙΝΑ 2006

ἀνθρώπου. Κι' ἀφοῦ συμμερίσθηκε τῶν ἁπλῶν καὶ κοινῶν ἀνθρώπων τὶς ἀδυναμίες, τότε πιὰ βιάστηκε. Καὶ πῶς βιάστηκε! Ἡ σκηνὴ εἶναι βαθύτατα χαρακτηριστική. Ξύπνησε γιὰ τρίτη φορὰ τοὺς ἀποκοιμισμένους μαθητές του πού, ἂν καὶ οἱ πιὸ διαλεχτοὶ ἄνθρωποι τοῦ κόσμου, εἶχαν τὴ σάρκα ἀσθενῆ καὶ τοὺς ὀφθαλμοὺς «καταβαρυνομένους», καὶ τοὺς λέει: «ἄγωμεν· ἰδοὺ ὁ παραδιδούς με ἤγγικεν». Καὶ ξεκίνησε νὰ προϋπαντήσει ἐκεῖνον ποὺ ἦταν ταγμένος νὰ τὸν παραδώσει.

Ἀπὸ τὴν ὥρα αὐτὴ ὁ Ἰησοῦς, ποὺ ὡς ἄνθρωπος — λίγες στιγμὲς πρωτύτερα — παραδέχθηκε ὅτι εἶναι ἀδύνατος, γίνεται πανίσχυρος. Καὶ δὲν τὸν περίμενε τὸν Ἰησοῦ μονάχα ὁ θάνατος, ἕνας θάνατος σὰν τὸ θάνατο τοῦ Σωκράτη πού, ἀφοῦ ἤπιε τὸ «φάρμακον», ἔκαμε μερικὲς βόλτες μέσ' στὸ δωμάτιο τῆς φυλακῆς του καί, νιώθοντας ὕστερα τὰ σκέλη του νὰ γίνονται βαρειά, «κατεκλίθη ὕπτιος». Τὸν Ἰησοῦ τὸν περίμεναν ἐμπτυσμοὶ καὶ ραπίσματα, ὁ στέφανος ἐξ ἀκανθῶν, τὸ ὄξος καὶ ἡ χολή, ἡ σταύρωση. Ὡστόσο, βιάστηκε νὰ βγεῖ «πέραν τοῦ χειμάρρου τῶν Κέδρων», στὸν «κῆπο» ὅπου θὰ προϋπαντοῦσε τὸν πιὸ μαρτυρικὸ θάνατο ποὺ εἶχε ἐπιφυλάξει ὁ Θεὸς σὲ ἄνθρωπο. Καὶ τὸν εἶχε ἐπιφυλάξει στὸν «υἱόν του τὸν ἀγαπητόν».

Ὁ Ἰησοῦς βιάστηκε νὰ σταυρωθεῖ γιὰ νὰ φανεῖ ἄξιος τῆς Ἀγάπης.

2.— Μέσ' ἀπὸ τὴν ἀλήθεια αὐτὴ — τὴν ἀλήθεια ποὺ συνυφαίνει τὴν ὑπέρτατη ἀγάπη μὲ τὴν ὑπέρτατη θυσία — ἐπήγασε ἕνα νέο νόημα τῆς ζωῆς κ' ἕνα νέο νόημα τοῦ θανάτου. Τὸ νόημα αὐτὸ ποὺ ἦταν ταγμένο νὰ προετοιμάσει τὴν ψυχὴ τῶν ἀνθρώπων γιὰ τὶς δοκιμασίες αἰώνων, δὲν ἔγινε ἀμέσως ἀντιληπτό. Ὁ Παῦλος, ὁ μεγάλος πολιτικὸς νοῦς τοῦ Χριστιανισμοῦ, ἀπευθύνοντας τὸ λόγο σὲ Ἕλληνες, σπεύδει νὰ θέσει μὲ τρόπον ἄμεσο τὸ πρόβλημα: «ἡ γνῶσις φυσιοῖ, ἡ δὲ ἀγάπη οἰκοδομεῖ». Καὶ στὴν ἴδια ἐπιστολή, τὴν πρώτη πρὸς Κορινθίους, θεσπίζει τὴν ἱεραρχία τῶν ἀξιῶν: ἡ ἀγάπη δὲν εἶναι μόνο πολὺ πιὸ ἐπάνω ἀπὸ τὴ γνώση, ἀλλὰ εἶν' ἐπάνω κι' ἀπὸ τὴν πίστη, ἐπάνω κι' ἀπὸ τὴν ἐλπίδα.

Ὡστόσο, οὔτε τοῦ Παύλου ἡ καθαρὴ παιδαγωγικὴ φωνὴ δὲ μποροῦσε νὰ βρεῖ ἀμέσως τὴ σωτήρια ἀπήχησή της στὸν ἑλληνορωμαϊκὸ κόσμο. Ὁ κόσμος αὐτός, μολονότι εἶχε φθάσει, μὲ χτυπητὸ σύμπτωμα τὸν Νέρωνα, σ' ἕνα ἠθικὸ καὶ γενικώ-

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ ΤΜΗΜΑ ΦΙΛΟΣΟΦΙΑΣ ΔΙΕΥΘΥΝΤΗΣ: ΕΠ. ΚΑΘΗΓΗΤΗΣ ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΣ Θ. ΠΕΤΣΟΣ
Ε.Υ.Δ.Ο.Κ.Ε.Π.Ε.Τ. ΙΩΑΝΝΙΝΑ 2006

τερο ἱστορικὸ ἀδιέξοδο, βρῆκε τρόπο νὰ ξεφύγει ἀκόμα ἀπὸ τὸ ἀδιέξοδο τοῦτο χωρὶς τὴ βοήθεια τοῦ Χριστιανισμοῦ. Ὁ Νέρων, στὰ 64 μ. Χ., ἐγκαινιάζει τοὺς διωγμοὺς κατὰ τῶν Χριστιανῶν. Ποιὸ νόημα εἶχαν οἱ διωγμοὶ αὐτοί; Ἀργότερα, βλέπουμε καὶ φωτισμένους αὐτοκράτορες, ἀκόμα καὶ τὸν Μάρκο Αὐρήλιο, ν' ἀκολουθοῦν τὸ παράδειγμα τοῦ Νέρωνος. Δὲν ξέρουμε — μολονότι ὁ Τάκιτος μᾶς ἔκαμε νὰ τὸ ὑποψιαζόμαστε — ἂν εἶναι ὁ Νέρων ὁ ἔνοχος γιὰ τὴν πυρπόληση τῆς Ρώμης· ἀλλὰ καὶ ἂν δὲν εἶναι ὁ ἔνοχος γιὰ τὴν πυρπόληση, εἶναι ὁ ἔνοχος γιὰ τὴν ἐφεύρεση τῆς ἐνοχῆς τῶν Χριστιανῶν. Ἡ Ρώμη — ἡ μεγάλη, ἡ ἀήττητη, ἡ κοσμοκράτειρα ποὺ εἶχε σεβασθεῖ καὶ ἀφομοιώσει τὸ ἑλληνικὸ πνεῦμα, καθὼς καὶ ἀμέτρητες ξένες θεότητες καὶ λατρεῖες — εἶχε ἀνάγκη τώρα ἀπὸ ἀθῶα θύματα, ἀπὸ ἄοπλους καὶ ἀνυπεράσπιστους ἐχθρούς. Ὅπως ἐσκότωσε ὁ Νέρων τὴ μητέρα του, τὸν ἀδερφό του, τὴ γυναίκα του, ἔτσι παράδωσε καὶ ἡ Ρώμη τοῦ Νέρωνος τοὺς Χριστιανοὺς στὸν πιὸ μαρτυρικὸ θάνατο. Ὁ Τάκιτος μᾶς περιγράφει τὶς σκηνές. Θεωρώντας τοὺς Χριστιανοὺς ἄξιους τῆς πιὸ αὐστηρῆς τιμωρίας, ἀναγνωρίζει ὡστόσο, ὀνομάζοντάς τους «δυστυχεῖς», ὅτι θυσιάσθηκαν λιγώτερο γιὰ τὸ δημόσιο καλό, καὶ περισσότερο γιὰ νὰ ἱκανοποιηθεῖ ἡ ἀπανθρωπία ἑνὸς ἐκδικητικοῦ τυράννου. Ἄλλοι Χριστιανοὶ — ὅπως μᾶς λέει ὁ Τάκιτος — σταυρώθηκαν, ἄλλων τὰ σώματα, ἀφοῦ τὰ ράψανε μέσα σὲ δέρματα ἄγριων θηρίων, παραδόθηκαν στοὺς σκύλους, καὶ ἄλλους πάλι, ἀφοῦ τοὺς περιχύσανε μὲ εὔφλεκτες ὕλες, τοὺς ἔκαμαν ἀνθρώπινους πυρσοὺς γιὰ νὰ φωτισθεῖ τὸ σκοτάδι τῆς νύχτας.

Μ' αὐτὸ ἀκριβῶς τὸ φοβερὸ γεγονὸς ποὺ τὶς λεπτομέρειές του τὶς ἐπικυρώνει καὶ ὁ Σουητώνιος, μπῆκε ὁ Χριστιανισμὸς στὴν ἐξωτερικὴ καὶ δημόσια ἱστορία τοῦ κόσμου. Ἡ ἐφεύρεση τῆς ἐνοχῆς τῶν ἀθώων ἦταν μιὰ κοσμοϊστορικὴ ἐφεύρεση τοῦ Νέρωνος. Ὅπως ὁ Ἰησοῦς, ὁ μεγαλύτερος ἀθῶος τῶν αἰώνων, ἔτσι καὶ οἱ ἀθῶοι Χριστιανοὶ ἔπρεπε νὰ κηρυχθοῦν ἔνοχοι. Πῶς μποροῦσε νὰ σωθεῖ ὁ κόσμος χωρὶς νὰ κηρυχθοῦν ἔνοχοι οἱ ἀθῶοι, χωρὶς τὸ σκοτάδι τῆς νύχτας νὰ τὸ φωτίσουν σὰν λαμπάδες τὰ σώματα τῶν ἀθώων; Κι' αὐτὸς ὁ ἄγριος ὄχλος ποὺ ἀποτροπιαζόταν τοὺς Χριστιανοὺς καὶ ποὺ ἔσπευσε νὰ παρακολουθήσει στοὺς κήπους καὶ στὸν ἱππόδρομο τοῦ Νέρωνος τὸ θέαμα, αἰσθάνθηκε οἶκτο. Ἀλλὰ δὲν ἦταν ἀκόμα ἀρκετὸς ὁ στιγ-

ΕΡΓΑΣΤΗΡΙΟ ΕΡΕΥΝΩΝ ΝΕΟΕΛΛΗΝΙΚΗΣ ΦΙΛΟΣΟΦΙΑΣ ΔΙΕΥΘΥΝΤΗΣ ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΣ ΠΕΤΣΙΟΣ
Ε.Υ.Δ. της Κ.τ.Η. ΙΩΑΝΝΙΝΑ 2006

μιαῖος αὐτὸς οἶκτος, ὅπως δὲν ἦταν ἀρκετὸ καὶ τὸ πρῶτο μαρτύριο τῶν Χριστιανῶν. Ὁ ἑλληνορωμαϊκὸς κόσμος, ἂν καὶ εἶχε φθάσει στὸ ἠθικὸ ἀπροχώρητο, ἔπρεπε ν' ἀνθέξει ἀκόμα καὶ ν' ἀναλάβει μάλιστα μερικὲς ἠθικὲς δυνάμεις, γιὰ νὰ προλάβουν οἱ ἀθῶοι — οἱ Χριστιανοὶ — ν' ἀσκηθοῦν στὶς δοκιμασίες ἐκεῖνες ποὺ θὰ τοὺς ἔκαναν ἄξιους νὰ πάρουν τὸν κόσμο αὐτὸν στὰ χέρια τους καὶ νὰ τὸν σώσουν. Ἔπρεπε δυόμισυ ἀκόμα αἰῶνες, ὕστερ' ἀπὸ τὸ φοβερὸ ἔτος 64, νὰ συνεχισθοῦν οἱ διωγμοὶ καὶ νὰ παραταθοῦν οἱ θρῆνοι γιὰ ν' ἀποκτήσουν οἱ Χριστιανοὶ τὸ ἱστορικὸ δικαίωμα νὰ σηκώσουν στὰν ὦμο τους τὶς ἁμαρτίες καὶ τὴν εὐθύνη τοῦ δυτικοῦ κόσμου.

3.— Μὲ αὐτοκράτορες σὰν τὸν Καλιγούλα, τὸν Νέρωνα καὶ τὸν Δομιτιανὸ ποὺ ἡ τυφλὴ τύχη τῆς ἡγεμονικῆς καταγωγῆς εἶχε ἀνεβάσει στὸ θρόνο, ἡ Ρώμη δὲ θ' ἄντεχε· κ' ἐνῶ θάπεφτε, δὲ θὰ εἶχαν ἀκόμα ὡριμάσει καὶ ἀσκηθεῖ τὰ χέρια ἐκεῖνα ποὺ ἦταν ταγμένα νὰ σώσουν τὸν ἑλληνορωμαϊκὸ κόσμο. Σοφὲς ἱστορικὲς συμπτώσεις ἔφεραν τὰ πράγματα ἔτσι, ὥστε ἀπὸ τὴ μιὰ μεριὰ οἱ κίνδυνοι ἀπ' ἔξω ν' ἀνασταλοῦν κάπως γιὰ δυὸ αἰῶνες, κι' ἀπὸ τὴν ἄλλη μεριὰ ἡ ἐσωτερικὴ ἠθικὴ ἀποσύνθεση νὰ συγκαλυφθεῖ μὲ τὴν παρουσία ἰσχυρῶν καὶ συνετῶν αὐτοκρατόρων ποὺ κατάφεραν κι' ἀπὸ καθαρὰ πολιτικὴ ἄποψη νὰ συντηρήσουν τὴν pax augusta τοῦ Ὀκταβιανοῦ. Ὁ δίκαιος καὶ φιλάνθρωπος Νέρβας, υἱοθετώντας καὶ ὁρίζοντας διάδοχό του τὸν Τραϊανό, ἔκαμε μιὰ πράξη ποὺ δίνει στὰ δυὸ χρόνια τῆς ἡγεμονίας του τὴν ἔκταση ὁλόκληρου αἰώνα. Ὁ Τραϊανός, ὁ Ἀδριανός, ὁ Ἀντωνῖνος Πῖος, ὁ Μάρκος Αὐρήλιος — οἱ αὐτοκράτορες αὐτοὶ ποὺ ἡ ἔξοχη σειρά τους ὀφείλεται στὸ σύστημα τῆς υἱοθεσίας τοῦ ἄξιου διαδόχου — σώζουν, ἀπὸ τὰ 98 μ. Χ. ὡς τὰ 180, τὴν κατάσταση. Ὁ κόσμος ποὺ εἶχε μπεῖ σὲ ἠθικὴ ἀποσύνθεση, βρῆκε ἔτσι τρόπο νὰ στερεώσει τὴν ἱστορική του ἐπιφάνεια. Ἡ ἀντινομία ἀνάμεσα στὴ στερεότητα καὶ ὡς ἕνα σημεῖο, μάλιστα, τὴ λαμπρότητα ποὺ παρουσίασε ἡ ἐπιφάνεια αὐτὴ γιὰ ἑκατὸ χρόνια, καὶ στὴν κόπωση καὶ παρακμὴ ποὺ ἐχαρακτήριζε τὴν ἐσωτερικὴ ζωὴ τῶν ἀνθρώπων στὰ ἴδια ἐκεῖνα χρόνια, εἶναι πολὺ διδακτική. Ἡ ἀντινομία αὐτὴ μᾶς δείχνει, πόσο μεγάλη μπορεῖ νἄναι ἡ ἐπίδραση ἰσχυρῶν καὶ σοφῶν ἡγετῶν στὶς σκοτεινὲς ὧρες τῆς ἱστορίας, ὅταν οἱ ἀντικειμενικὲς κοινωνικὲς συνθῆκες καὶ οἱ ἠθικοὶ ὅροι τῆς ἱστορικῆς ζωῆς ἔχουν

ΕΡΓΑΣΤΗΡΙΟ ΝΕΟΕΛΛΗΝΙΚΩΝ ΣΠΟΥΔΩΝ ΤΟΥ ΤΜΗΜΑΤΟΣ ΦΙΛΟΛΟΓΙΑΣ ΤΗΣ ΦΙΛΟΣΟΦΙΚΗΣ ΣΧΟΛΗΣ ΤΟΥ ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟΥ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ
ΔΙΕΥΘΥΝΣΗ ΕΠΙΤΡΟΠΗΣ ΚΑΙ ΝΕΟΕΛΛΗΝΙΚΟΥ ΠΕΤΣΙΟΥ
Ε.Υ.Ε. ΤΗΣΥ.Π.Ε. ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ 2006

ὑποχωρήσει ὡς παράγοντες σταθεροὶ καὶ ἀποφασιστικοὶ κ' ἔχουν παραχωρήσει τὴ θέση τους στὸ χάος καὶ στὴ σκοτεινὴ τύχη. Χωρὶς τοὺς αὐτοκράτορες ποὺ ἐμνημόνευσα παραπάνω, τὸ χάος θὰ εἶχε κυριεύσει καὶ τὴν ἐπιφάνεια τῆς ἱστορίας, ὅπως ἄρχισε νὰ τὴν κυριεύει στὸν Γ' αἰώνα μ. Χ. καὶ μάλιστα ἀπὸ τὰ 180, δηλαδὴ ὕστερ' ἀπὸ τὸ θάνατο τοῦ Μάρκου Αὐρηλίου. Ὡς τὰ 284 ποὺ ἐμφανίζεται στὸ προσκήνιο τῆς ἱστορίας ὁ Διοκλητιανός, ἡ Ρώμη οὐσιαστικὰ εἶχε πάψει νὰ ὑπάρχει ὡς συγκρότημα πολιτειακό, ὡς ἱστορικὸς κόσμος, ἀκόμα καὶ ὡς πρόσοψη τοῦ κόσμου ἐκείνου ποὺ ἦταν ἄλλοτε ὁ ἑλληνορωμαϊκός. Τυχοδιῶκτες, κακοῦργοι, παιδιά, ἀγράμματοι στρατιῶτες ἀνακηρύσσονται αὐτοκράτορες. Ὁ Ἡλιογάβαλος, δεκατεσσάρων ἐτῶν, μεταφέρει στὴ Ρώμη ὀργιαστικὲς λατρεῖες ἀπὸ τὴν Ἀνατολή, ὁ Μαξιμῖνος ὁ Θρᾷξ, ἕνας βοσκὸς ἀπὸ τὴ Θράκη, περιφρονεῖ καὶ ποδοπατεῖ τὴ Ρώμη, Ἄραβες γίνονται αὐτοκράτορες, ὁ ἕνας σφετερίζεται τὰ ἄνομα δικαιώματα τοῦ ἄλλου (κανένα δικαίωμα δὲν προβάλλει πιὰ ὡς νόμιμο), καὶ ἂν ἔτυχε μερικοὶ ἀπὸ τοὺς αὐτοκράτορες νἄναι καλοὶ καὶ συνετοὶ δὲν προφθαίνουν νὰ κυβερνήσουν γιατὶ τοὺς καταπίνει τὸ χάος. Κ' ἐνῶ τέτοια εἶναι ἡ ἀποσύνθεση ποὺ παρουσιάζει πιὰ καὶ αὐτὴ ἡ ἐπιφάνεια τοῦ ἑλληνορωμαϊκοῦ κόσμου, τὰ βήματα τῶν βαρβάρων ἠχοῦν παντοῦ ἀπειλητικά, οἱ Γότθοι φθάνουν ὣς τὴν Ἀθήνα, ὣς τὴν Κόρινθο καὶ ὣς τὴ Σπάρτη. Ὁ τρόμος εἶχε κυριεύσει τὰ πνεύματα καὶ τὶς ψυχές. Κάθε ἦχος, κάθε ποδοβολητό, κάθε χτύπημα στὴν πόρτα εἶχε καταντήσει μήνυμα θανάτου.

Ἀλλὰ πλάϊ στὸν τρόμο εἶχε ἀναπτυχθεῖ πιὰ καὶ ἡ ἐλπίδα. Πλάϊ στὸ μήνυμα τοῦ θανάτου ἀκουγόταν πιὰ καὶ τὸ μήνυμα τῆς αἰώνιας ζωῆς. Σὲ μεγάλα στρώματα τοῦ λαοῦ — σωστότερα: τῶν λαῶν τοῦ ρωμαϊκοῦ κράτους — εἶχε ἐπικρατήσει πιὰ ὁ Χριστιανισμός. Μέσ' ἀπὸ τὴν ἴδια τὴν ψυχὴ τῶν βασανισμένων, τῶν τρομαγμένων, τῶν κατατρεγμένων, εἶχε ξεπηδήσει ἡ δύναμη ποὺ ἦταν ταγμένη ν' ἀναχαιτίσει ὁριστικὰ τὴν ἀποσύνθεση τοῦ κόσμου.

Ὁ Διοκλητιανὸς δὲ θέλησε ἢ δὲ μπόρεσε νὰ καταλάβει ὅ,τι κατάλαβε, λίγο ἀργότερα, ὁ Κωνσταντῖνος. Ἐνῶ κατάφερε ν' ἀνασυγκροτήσει καὶ πάλι τὴν ἐδαφικὴ καὶ τὴν πολιτικὴ ἐπιφάνεια τοῦ ρωμαϊκοῦ κόσμου, δὲν κατάλαβε ὅτι μποροῦσε νὰ τὴ στηρίξει στὴν καινούργια αὐτὴ δύναμη, στὴν πίστη καὶ στὴν

ΕΡΓΑΣΤΗΡΙΟ ΕΡΕΥΝΩΝ ΝΕΟΕΛΛΗΝΙΚΗΣ ΦΙΛΟΣΟΦΙΑΣ ΔΙΕΥΘΥΝΤΗΣ ΕΠ. ΚΑΘΗΓΗΤΗΣ Κ. ΝΣΙΝΤΟΝΟΣ Ο. ΠΙΤΣΙΟΣ
ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ ΤΟΜΕΑΣ ΦΙΛΟΣΟΦΙΑΣ ΔΙΕΥΘΥΝΤΗΣ ΕΠ. ΚΑΘΗΓΗΤΗΣ Κ. ΝΣΙΝΤΟΝΟΣ Ο. ΠΙΤΣΙΟΣ
Ε. Π. Δ. της Κ. ΠΙ ΙΩΑΝΝΙΝΑ 2006

ἐλπίδα τῶν Χριστιανῶν. Διακόσια περίπου χρόνια πρὶν ἀπὸ τὸν Διοκλητιανό, ὅταν οἱ χριστιανικὲς κοινότητες ἦταν ἀκόμα ἱστορικὰ ἀσήμαντες, ὁ Τραϊανός, ἀπαντώντας στὸν Πλίνιο τὸν νεώτερο ποὺ ἦταν διοικητὴς στὴ Βιθυνία καὶ στὸν Πόντο, καὶ ποὺ τὸν ρωτοῦσε τί πρέπει νὰ κάνει μὲ τοὺς Χριστιανούς, ἔδειξε μιὰ κάποια ἐπιφυλακτικότητα καὶ διατύπωσε τὴν περίφημη διφορούμενη φράση: «puniendi sunt, conquirendi non sunt». Κι' ἂν ἡ φράση αὐτή, παρμένη μόνη της, εἶναι διφορούμενη, τὴν ἐπεξηγεῖ ὡστόσο ὁ συνετὸς Τραϊανὸς στὴν ἐπιστολὴ πρὸς τὸν σοφό του φίλο καὶ τοποτηρητή, ἀναλύοντας τὶς περιπτώσεις ὅπου ἕνας Χριστιανὸς μπορεῖ νὰ θεωρηθεῖ ἔνοχος καὶ νὰ τιμωρηθεῖ, ἀναλύοντας μάλιστα εἰδικώτερα τὶς περιπτώσεις ὅπου πρέπει νὰ θεωρηθεῖ ἀθῶος. Οἱ ἐπιφυλάξεις τοῦ Τραϊανοῦ ποὺ τὶς συμμερίσθηκαν καὶ ὁ Ἀδριανὸς καὶ ὁ Ἀντωνῖνος Πῖος — εἶναι γνωστὲς οἱ αὐτοκρατορικὲς διατάξεις τους ποὺ ἀπαγορεύουν νὰ θεωρεῖται ἡ κραυγὴ τοῦ πλήθους ὡς νομικὴ ἀπόδειξη γιὰ τὴν ἐνοχὴ τῶν Χριστιανῶν — δὲν ἦταν ξένες καὶ πρὸς τὴν ἤπια ψυχὴ τοῦ ἰσχυροῦ Διοκλητιανοῦ. Ἀλλά, ἐνῶ γιὰ κάμποσον καιρὸ εἶχε ἀνεχθεῖ στὸ ἴδιο του τὸ περιβάλλον Χριστιανοὺς καὶ εἶχε ἀντιταχθεῖ στὶς πιέσεις ἐκείνων ποὺ τὸν ὠθοῦσαν σὲ νέους διωγμούς, ὑποχωρεῖ στὸ τέλος στὶς ἐπίμονες προτροπὲς τοῦ Γαλερίου καὶ ἐξαπολύει (στὰ 303 - 305) τὸν τελευταῖο γενικό, σ' ὁλόκληρο τὸ ρωμαϊκὸ κράτος — τὸν πρῶτο, μάλιστα, συστηματικὸ — διωγμὸ κατὰ τῶν Χριστιανῶν ποὺ τὸν συνέχισε ὁ Γαλέριος, ὣς τὰ 311, στὶς ἀνατολικὲς εἰδικώτερα ἐπαρχίες τῆς αὐτοκρατορίας. Στὶς δραματικὲς συζητήσεις ποὺ εἶχε ὁ Διοκλητιανὸς μὲ τὸν Γαλέριο στὴ Νικομήδεια, ὅταν μετὰ τὶς νίκες του στὴν Περσία πέρασε ὁ τελευταῖος ἕναν ὁλόκληρο χειμώνα μὲ τὸν κουρασμένο πιὰ αὐτοκράτορα, ποιὸς ξέρει ποιὰ ἐπιχειρήματα θὰ πρόβαλε ὁ ἕνας γιὰ ν' ἀποτρέψει καὶ ὁ ἄλλος γιὰ νὰ προκαλέσει τὸν τελευταῖο διωγμό. Οἱ Χριστιανοί, πληροφορημένοι γιὰ ὅσα συμβαίνανε, περίμεναν μὲ ἀγωνία τὴν ἔκβαση τῶν συσκέψεων. Εἶχε περάσει πιὰ ὁ καιρὸς πού, κι' ὅταν ἔδειχναν οἱ Ρωμαῖοι ἐπιείκεια καὶ κατανόηση, ἀρνιόνταν οἱ Χριστιανοὶ μὲ πεῖσμα στοὺς Ρωμαίους τὸ δικαίωμα νἄναι ἐπιεικεῖς, ἀρνιόνταν μὲ πεῖσμα στοὺς εἰδωλολάτρες τὴν κατανόηση, κ' ἐπιζητοῦσαν τὴν καταδίκη καὶ τὸ μαρτύριο. Τώρα πιὰ εἶχε φθάσει ἡ ὥρα γιὰ τὴν ἐπικράτηση τῶν

ΕΡΓΑΣΤΗΡΙΟ ΕΡΙΥΝΙΩΝ ΝΕΟΕΛΛΗΝΙΚΗΣ ΦΙΛΟΣΟΦΙΑΣ ΔΙΕΥΘΥΝΤΗΣ ΕΠ. ΚΑΘΗΓΗΤΗΣ ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΣ Ν. ΠΑΝΤΙΟΣ
ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ ΤΟΜΕΑΣ ΦΙΛΟΣΟΦΙΑΣ ΤΟΜΕΑΣ ΦΙΛΟΣΟΦΙΑΣ ΔΙΕΥΘΥΝΤΗΣ ΕΠ. ΚΑΘΗΓΗΤΗΣ ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΣ Ν. ΠΑΝΤΙΟΣ
Ε.Υ.Δ.Τ.Κ.Τ.Π. ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ 2006

Χριστιανῶν· οἱ κατακόμβες εἶχαν ἀπὸ καιρὸ παραχωρήσει τὴ θέση τους στὸ φῶς τῆς ἡμέρας, σ' ἐκκλησίες καὶ σ' ἐκκλησιαστικὴ ὀργάνωση, σὲ μιὰ σχεδὸν δημόσια ζωὴ καὶ δράση τοῦ Χριστιανισμοῦ. Ὁ τελευταῖος μεγάλος διωγμὸς δὲν ἦταν εὐπρόσδεκτος ὡς χρήσιμη ἄσκηση καὶ ὡς σωτήρια δοκιμασία. Μεγάλος ἦταν πιὰ ὁ κίνδυνος νὰ καμφθοῦν κάμποσοι ἀπὸ τοὺς Χριστιανοὺς — κι' ἀπὸ τοὺς ἐκκλησιαστικοὺς ἀκόμα τιτλούχους — καὶ νὰ δείξει ἔτσι καὶ τὶς ἀδυναμίες της ἡ καρδιὰ τῶν πιστῶν. Ὁ ἀριθμὸς τῶν Χριστιανῶν εἶχε πιὰ πολὺ μεγαλώσει. Μέσ' στὸ μεγάλο πλῆθος χωροῦσαν ὅλοι πιὰ οἱ ἀνθρώπινοι χαρακτῆρες: οἱ καλοὶ καὶ οἱ κακοί, οἱ γενναῖοι καὶ οἱ δειλοί, μ' ὅλες τὶς ἀμέτρητες διαβαθμίσεις καὶ ἀποχρώσεις μεταξύ τους. Ἡ ἔκταση, ἄλλωστε, ἀντιστρατεύεται τὴν ἔνταση· καὶ ὁ ἀριθμὸς τὴν ποιότητα. Ὁ τελευταῖος διωγμὸς δὲν εἶχε θετικὸ νόημα ὡς ἠθικὴ δοκιμασία. Ἀλλὰ ἦταν, εὐτυχῶς, ὁ τελευταῖος. Ὁ Διοκλητιανός, λίγο ὕστερ' ἀπὸ τὴν ἐξαπόλυση τοῦ διωγμοῦ, πετάει ἑκούσια ἀπὸ πάνω του τὴν αἱματοβαμένη πορφύρα — «καὶ αἷμα ἡ πορφύρα», ἔλεγε ὁ Μάρκος Αὐρήλιος — καὶ ἀποσύρεται στοὺς λαχανόκηπους τῆς δαλματικῆς πατρίδας του, στὸ σημερινὸ Σπαλάτο. Τὸν χριστιανομάχο Μαξιμιανὸ τὸν ἐκτοπίζει ἀπὸ τὴν Ἰταλία καὶ τὴν Ἀφρικὴ ὁ σκληρὸς Μαξέντιος πού, ἂν καὶ σκληρὸς καὶ τυραννικός, εὐνοοῦσε ὡστόσο τοὺς Χριστιανούς. Ὁ καλὸς καὶ ἤπιος Κωνστάντιος τοὺς χαρίζει καὶ τὴν ἰδιαίτερη ἐμπιστοσύνη του. Κι' αὐτὸς πιὰ ὁ Γαλέριος, στὶς ἀνατολικὲς ἐπαρχίες, μετανοεῖ καὶ ἀποφασίζει, βαρειὰ ἄρρωστος καὶ ἑτοιμοθάνατος, νὰ δείξει στοὺς Χριστιανοὺς — στοὺς «δυστυχεῖς αὐτοὺς ἀνθρώπους», ὅπως λέει ἡ σχετικὴ αὐτοκρατορικὴ διάταξη — τὴν ἐπιείκειά του. Ἡ ἱστορία ὁλόκληρη θἄταν ἀλλιώτικη, ἂν ἦταν οἱ ἄνθρωποι, προπάντων οἱ ταγμένοι νὰ κυβερνοῦν, σὲ κάθε στιγμὴ τῆς ζωῆς τους, ἑτοιμοθάνατοι. «Τοῦτο ἔχει ἡ τελειότης τοῦ ἤθους, τὸ πᾶσαν ἡμέραν ὡς τελευταίαν διεξάγειν...», εἶχε πεῖ ὁ Μάρκος Αὐρήλιος. Ἀλλὰ ποιὸς τὴν ἔχει τὴν τέτοια τελειότητα ἤθους; Κι' ἂς συμπληρώσω τὸ ἱστορικὸ τοῦτο ἰχνογράφημα: Ὁ Μαξιμῖνος ποὺ διαδέχθηκε τὸν Γαλέριο στὴν Ἀνατολὴ καὶ ποὺ μισοῦσε τοὺς Χριστιανοὺς δὲν προφθαίνει νὰ δώσει νέα μεγάλη ἔκταση στοὺς διωγμούς, γιατὶ τὸν συγκράτησαν οἱ δυὸ αὐτοκράτορες τῶν δυτικῶν ἐπαρχιῶν, ὁ Λικίνιος καὶ ὁ Κωνσταντῖνος, ἀλλὰ πρὸ πάντων ἡ ἧττα καὶ

ΕΡΓΑΣΤΗΡΙΟ ΕΡΓΩΝΩΝ ΝΕΟΕΛΛΗΝΙΚΗΣ ΚΟΝΣΤΑΝΤΙΝΟΣ Ο ΠΑΤΣΙΟΣ
ΔΙΕΥΘΥΝΤΗΣ: ΠΙ. ΒΑΘΗΓΗΤΗΣ ΚΟΝΣΤΑΝΤΙΝΟΣ Ο ΠΑΤΣΙΟΣ
ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ
ΤΟ ΜΕΑΣ ΦΙΛΟΣΟΦΙΑΣ
Ε.Υ. ΤΗΣ Κ.Τ.Π.
ΙΩΑΝΝΙΝΑ 2006

ὁ θάνατος. Κ' ἔρχονται πιὰ καὶ τὰ τελεσίδικα ἱστορικὰ γεγονότα: στὰ 312 μπαίνει στὴ Ρώμη, νικητής, ὁ Κωνσταντῖνος. Καὶ μετὰ τὸν Μαξέντιο ποὺ τὸν κατατρόπωσε ὁ Κωνσταντῖνος, πέφτει ὁ Μαξιμῖνος χτυπημένος ἀπὸ τὸν Λικίνιο, καὶ στὸ τέλος (στὰ 323) κι' ὁ Λικίνιος χτυπημένος ἀπὸ τὸ χέρι τοῦ Κωνσταντίνου. Ἔτσι ἔπεσαν μὲ τὴ σειρά τους ὅλοι οἱ συνάρχοντες καὶ μένει μόνος πραγματικὸς μονάρχης, ἑνώνοντας ὁλόκληρη τὴν αὐτοκρατορία κάτω ἀπὸ τὸ κραταιό του σκῆπτρο, ὁ Κωνσταντῖνος. Στὰ 330 καθιερώνει πανηγυρικὰ τὴν Κωνσταντινούπολη ὡς ἕδρα καὶ πρωτεύουσα τοῦ Ρωμαϊκοῦ κράτους. Ὁ Σταυρὸς γίνεται τὸ σύμβολο καὶ τῆς ἐγκόσμιας ἐξουσίας. Πεθαίνοντας, στὰ 337, βαφτίζεται ὁ Κωνσταντῖνος καὶ μπαίνει, μὲ ἀνάδοχο τὸν ἴδιο τὸ θάνατο, στὸ ποίμνιο τῆς χριστιανικῆς ἐκκλησίας.

4.— Ὁ Κωνσταντῖνος ἦταν μεγάλος. Ὡστόσο, πῶς θὰ μποροῦσε ὁ ἀπαλὸς Ναζωραῖος ποὺ καὶ τὸ ὠτάριον τοῦ δούλου Μάλχου ἦταν γι' αὐτὸν ἀπαραβίαστο — «πάντες γὰρ οἱ λαβόντες μάχαιραν ἐν μαχαίρᾳ ἀπολοῦνται» —, πῶς θὰ μποροῦσε ν' ἀναγνωρίσει τὸ Λόγο του ἐνσαρκωμένο στὸ πρόσωπο τοῦ Κωνσταντίνου ποὺ καὶ τὸν γιό του, τὸν ἄξιο Κρίσπο, σκότωσε καὶ τὴ γυναίκα του, τὴν ἔστω ἀνάξια Φαύστα; Ὁ Μάρκος Αὐρήλιος ποὺ δὲ θέλησε νὰ γίνει Χριστιανός, δὲ σκότωσε τὴ γυναίκα του, τὴ Φαυστίνα, κι' ἂς τὴν ἔλεγαν ἀνάξια καὶ ἀκόλαστη, οὔτε τὸν Κόμμοδο, τὸν πραγματικὰ ἀνάξιο καὶ ἄνανδρο γιό του ποὺ ἡ ζωή του στοίχισε ἀκριβὰ στὴ Ρώμη. Ποιός, τάχα, ἀπὸ τοὺς δυὸ ἦταν περισσότερο Χριστιανός, ὁ Κωνσταντῖνος ἢ ὁ Μάρκος Αὐρήλιος, ὁ «ἅγιος» ἢ ὁ ἐνάρετος;

Ὡστόσο, δὲν ἀποκλείεται ν' ἀναγνώριζε ὁ ἀπαλὸς Ναζωραῖος τὸ ψυχικὸ δράμα τοῦ Κωνσταντίνου ποὺ ἦταν μεγάλος ὡς αὐτοκράτορας, ἀλλὰ καὶ ἀδύνατος ὡς ἄνθρωπος. Οἱ πολὺ ἰσχυροὶ εἶναι κ' οἱ πιὸ ἀδύνατοι. Ἐλάχιστοι ξεφεύγουν ἀπὸ τὸν κανόνα. Ἕνας ἀπὸ τοὺς ἐλάχιστους ἦταν ὁ Ἰούλιος Καῖσαρ· ἡ γενναιοφροσύνη του ἦταν σχεδὸν ἰσοδύναμη μὲ τὴν ἐξουσιαστική του βούληση.

Ὁ Κωνσταντῖνος υἱοθέτησε τὸν Χριστιανισμὸ ὡς μεγάλος πολιτικός. Καὶ τὸν ἀσπάσθηκε πεθαίνοντας. Δὲν τόλμησε νὰ τὸν ἀσπασθεῖ πρὶν ἀπὸ τὴν τελευταία του ὥρα. Τὸ περιστατικὸ αὐτὸ εἶναι σημαντικό. Ὁ Κωνσταντῖνος, ὁ αὐταρχικὸς καὶ ἀλαζονικός, εἶχε χωρὶς ἄλλο ἕνα μυστικὸ δέος μέσα του· ἔπρεπε νὰ φθάσει ἡ

ΕΡΓΑΣΤΗΡΙΟ ΗΛΕΚΤΡΟΝΙΚΗΣ ΔΙΕΥΘΥΝΤΗΣ ΕΠ. ΚΑΘΗΓΗΤΗΣ ΤΟΜΕΑΣ ΦΙΛΟΣΟΦΙΑΣ ΤΗΣ ΦΙΛΟΣΟΦΙΚΗΣ ΣΧΟΛΗΣ ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟΥ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ
Ε.Υ. ΤΠΚΤ ΙΩΑΝΝΙΝΑ 2006

τελευταία του ὥρα γιὰ νὰ θεωρήσει ὅτι εἶχε τὸ δικαίωμα νὰ προσπαθήσει νὰ γίνει Χριστιανός. Στὴν προσπάθεια, ἄλλωστε, μένουν κ' οἱ καλύτεροι ἀκόμα Χριστιανοί. Οἱ περισσότεροι, μάλιστα, λέγονται Χριστιανοί, χωρὶς νὰ προσπαθοῦν κἂν νὰ γίνουν. Ἤδη στὴν ἐποχὴ τοῦ Κωνσταντίνου ἦταν πολλοὶ ποὺ χρησιμοποιοῦσαν μόνο τ' ὄνομα, τοὺς τύπους καὶ τὰ δόγματα. Καὶ πολὺ πρὶν ἀπὸ τὴν ἐποχὴ τοῦ Κωνσταντίνου. Ἀφότου ἄρχισε ὁ Χριστιανισμὸς νὰ βγαίνει ἀπὸ τὶς κατακόμβες στὴν ἐπιφάνεια, ἄρχισαν κ' οἱ μεγάλοι πειρασμοὶ τῆς ἐπιφάνειας. Τὸ φῶς γνωρίζει περισσότερους πειρασμοὺς ἀπὸ τὸ σκοτάδι. Κι' ἄρχισαν ἀμέσως οἱ ἔριδες, οἱ ἐγκόσμιες ἀντιθέσεις, τὰ τυφλὰ πείσματα, τὰ συμφέροντα, οἱ μικρότητες. Κ' οἱ μικρότητες συνυφάνθηκαν μὲ μεγάλες λέξεις, μὲ δογματικὲς μεγαλοστομίες. Ὅταν, ὕστερ' ἀπὸ τὸν Κωνσταντῖνο καὶ τοὺς γιούς του, προσπάθησε, γιὰ λίγους μῆνες, ὁ ἀνεψιός του Ἰουλιανός, ὁ ἀνεπίκαιρος καὶ ἀνεδαφικὸς «Ἀθηναῖος», νὰ ἀναστείλει τὸ ρεῦμα τοῦ Χριστιανισμοῦ, ἡ στάση του ἀπέναντι τῶν Χριστιανῶν, βασισμένη σὲ μιὰ κλασικὴ ἀνεκτικότητα, δὲν ἔχει κἂν σύγκριση μὲ τὴ στάση ποὺ τηροῦσαν οἱ Χριστιανοὶ ἀναμεταξύ τους. Ἀπὸ καιρὸ εἶχαν ἀρχίσει οἱ αἱματηρὲς μεταξύ τους ἔριδες, οἱ γεμάτες κακία, ἐκδικητικότητα καὶ ἐγκόσμια ὑπεροψία. Τὸ μῖσος καὶ ἡ κακία ἐχρησιμοποίησαν γιὰ προσκήνιο κι' αὐτὲς τὶς ἱερὲς οἰκουμενικὲς συνόδους.

5.— Τὸ πρόβλημα, ὅμως, βρίσκεται ἀλλοῦ. Τὸ ὅτι καὶ οἱ Χριστιανοὶ θὰ δάγκωναν ὁ ἕνας τὸν ἄλλον, αὐτὸ τὄξερε ἤδη ὁ Παῦλος. Στὴν ἐπιστολή του «πρὸς Γαλάτας» λέει: «ὁ γὰρ πᾶς νόμος ἐν ἑνὶ λόγῳ πεπλήρωται, ἐν τῷ ἀγαπήσεις τὸν πλησίον σου ὡς σεαυτόν. Εἰ δὲ ἀλλήλους δάκνετε καὶ κατεσθίετε, βλέπετε μὴ ὑπ' ἀλλήλων ἀναλωθῆτε». Κι' ὅταν ἀκόμα προειδοποιοῦσε ὅτι, ἂν ἐξακολουθήσουν τὶς «ἔχθρες», τὶς «ἔριδες», τοὺς «θυμούς», τὶς «διχοστασίες», δὲ θὰ κληρονομήσουν τὴν «βασιλείαν Θεοῦ», ἤξερε χωρὶς ἄλλο ὁ Παῦλος, ὁ μεγάλος παιδαγωγός, ὅτι καμιὰ προειδοποίηση δὲν εἶναι γιὰ τοὺς ἀνθρώπους ἀρκετή.

Ὡστόσο, τὸ πρόβλημα βρίσκεται ἀλλοῦ. Ὁ Χριστιανισμὸς δὲν ἦταν ταγμένος ν' ἀλλάξει τὴ φύση τῶν ἀνθρώπων. Ἴσως νὰ ἄλλαξε τοὺς καλοὺς καὶ νὰ τοὺς ἔκαμε κάπως καλύτερους. Ἴσως νὰ ἔκαμε κ' ἕναν στοὺς χίλιους κακοὺς νὰ γίνει λιγώτερο κακός. Ἀλλὰ οἱ ἄνθρωποι ἔμειναν ἄνθρωποι. Ἐκεῖ, ὅμως, ποὺ ἔνιωθαν τὸν ἑαυτό τους ἀδειανὸ — καὶ τὸν ἔνιωθαν οἱ περισσότεροι

ΕΡΓΑΣΤΗΡΙΟ ΕΡΕΥΝΩΝ ΝΕΟΕΛΛΗΝΙΚΗΣ ΦΙΛΟΣΟΦΙΑΣ ΔΙΕΥΘΥΝΤΗΣ ΚΑΘΗΓΗΤΗΣ ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΣ ΠΙΡΓΣΙΟΣ
ΙΩΑΝΝΙΝΑ 2006

στοὺς πρώτους αἰῶνες μ. Χ.—, ἦρθε ἡ ἐλπίδα. Κ' ἦρθε ἡ ἐλπίδα γιὰ ὅλους, ἀκόμα καὶ γιὰ τοὺς κακοὺς ποὺ δὲν ξέρουν ὅτι εἶναι κακοί. Χωρὶς ἄλλο, μάλιστα, θὰ μειώθηκαν κ' οἱ κακὲς πράξεις τῶν κακῶν. Δὲν ξέρουμε, ἄλλωστε, πόσο περισσότερες κακὲς πράξεις θὰ εἶχαν γίνει ἂν δὲν ἐρχόταν ὁ Χριστιανισμός. Οἱ ἄνθρωποι συγκρατήθηκαν. Ὁ Παῦλος ἔβαλε τὴν ἀγάπη ἐπάνω ἀπὸ τὴν ἐλπίδα. Οἱ ἄνθρωποι ἔβαλαν τὴν ἐλπίδα ἐπάνω ἀπὸ τὴν ἀγάπη. Αὐτὸ τοὺς συνέφερε πιὸ πολύ. Ἡ ἀγάπη ὠφελεῖ τὸν πλησίον τους· ἡ ἐλπίδα τὸν ἑαυτό τους. Ἀλλὰ καὶ αὐτὸ ἦταν κάτι. Κ' ἦταν, μάλιστα, πολύ. Μέσ' στὸ φοβερὸ κενὸ τῆς ψυχῆς ποὺ ἀπειλοῦσε τὴν ἱστορία καὶ μποροῦσε ἀπὸ στιγμὴ σὲ στιγμὴ νὰ γίνει ἕνα φοβερὸ ἱστορικὸ κενό, πρόβαλε ἡ ἐλπίδα γιὰ μιὰν αἰώνια ζωή. «Ἔσχατος ἐχθρὸς καταργεῖται ὁ θάνατος», δίδαξε ὁ Παῦλος. Κ' οἱ ἄνθρωποι ἄρχισαν νὰ βρίσκουν στὴ ζωὴ ἕνα νόημα μεγαλύτερο ἀπὸ τὴ ζωή. Καὶ συγκρατήθηκαν. Κι' ἄρχισαν νὰ βρίσκουν καὶ στὸ θάνατο ἕνα νόημα μεγαλύτερο ἀπὸ τὸ θάνατο. Καὶ παρηγορήθηκαν.

Τὰ ἑκατομμύρια τῶν ἀνθρώπων ποὺ ζοῦσαν μέσ' στὰ ὅρια τοῦ ἑλληνορωμαϊκοῦ κόσμου — ὅρια ποὺ μὲ τὶς ἀδιάκοπες ἐπιδρομὲς τῶν βαρβάρων εἶχαν πάψει οὐσιαστικὰ νὰ ὑπάρχουν — δὲν ἤξεραν, πρὶν ἡ ψυχή τους ἀντικρύσει τὸ πρόσωπο τοῦ Ἐσταυρωμένου, γιὰ ποιὸ λόγο ζοῦν καὶ γιατί πεθαίνουν. Ὅσοι εἶχαν βρεῖ διέξοδο στὴν ἀκολασία, εἶχαν γίνει ἀνάξιοι γιὰ κάθε ἱστορικὴ ἀποστολή. Ἂν ὁ ἑλληνορωμαϊκὸς κόσμος εἶχε συνυφανθεῖ τελεσίδικα μὲ τὴ μοῖρα τους, θὰ εἶχε σβύσει ἐπάνω στὸν τελευταῖο σπασμὸ μιᾶς κούφιας ἡδονῆς ποὺ θάταν ταυτόχρονα ἡδονὴ καὶ ἀναισθησία. Ἀλλὰ καὶ οἱ ἄλλοι — ὅσοι, χωρὶς τὴ διέξοδο τῆς ἀκολασίας, ζοῦσαν μιὰ βασανισμένη ζωή, μιὰ ζωὴ δίχως νόημα, δίχως ἐλπίδα, δίχως καμιὰν ἠθικὴ ἢ διανοητικὴ ἱκανοποίηση — τί θάκαναν κι' αὐτοί ; Ἂν δὲν ἦταν ἀνάξιοι, ἦταν, ὡστόσο, κι' αὐτοὶ ἀνίκανοι γιὰ κάθε ἱστορικὴ ἀποστολή. Φτωχοί, οἱ περισσότεροι, συφοριασμένοι, ζοῦσαν μέσ' στὸ κενὸ καὶ μέσα σὲ μιὰν ἀτμόσφαιρα τρόμου καὶ ἀγωνίας. Οἱ βάρβαροι, οἱ ἐπιδημίες, ἡ ἴδια ἡ ἐξουσία τοῦ ρωμαϊκοῦ κράτους ποὺ κι' αὐτὸ εἶχε πάψει νὰ «προστατεύει» καὶ σημείωνε τὴν παρουσία του μόνο πιέζοντας καὶ καταδιώκοντας τοὺς ὑπηκόους του, αὐτὲς ἦταν οἱ πραγματικότητες ποὺ μέσα τους ζοῦσαν καὶ πέθαιναν οἱ ἄνθρωποι. Δὲν εἶχαν κἂν πατρίδα· γιατὶ τὸ κράτος δὲν ἦταν

ΕΡΓΑΣΤΗΡΙΟ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ ΔΙΕΥΘΥΝΤΗΣ: ΕΥΑΓΓΕΛΟΣ ΦΩΤΟΣ ΦΡΑΓΓΟΠΟΥΛΟΣ ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ ΤΜΗΜΑ ΦΙΛΟΣΟΦΙΑΣ ΕΙΔΙΚΕΥΣΗ ΝΕΟΕΛΛΗΝΙΚΗ ΦΙΛΟΛΟΓΙΑ ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΥΠΟΛΕΩΣ 101
Ε.Υ.Δ. της Κ.Π. ΙΩΑΝΝΙΝΑ 2006

πατρίδα. Ἀδύνατοι, ἀβοήθητοι, ἦταν ἀδύνατο νὰ σηκώσουν στοὺς ὤμους τους τὴν ἱστορία ποὺ ὡς ἑτοιμόρροπη ἐπιφάνεια τὴ συγκρατοῦσαν μόνο οἱ μισθοφόροι, βάρβαροι κι' αὐτοὶ ἢ τυχοδιῶκτες καὶ ὄχι πολῖτες τῆς Ρώμης.

6.—Ἀλλὰ οἱ ἀδύνατοι, οἱ «ἀσθενεῖς», ἄκουσαν, ὁ ἕνας μετὰ τὸν ἄλλον, τὴ φωνὴ τοῦ Παύλου ποὺ τοὺς εἶπε: «ὅταν γὰρ ἀσθενῶ, τότε δυνατός εἰμι». Κι' ἄρχισαν λίγο-λίγο νὰ νιώθουν ὅτι ἔχουν τὴ δύναμη νὰ σηκώσουν ἐπάνω τους τὸ φορτίο τῆς ζωῆς καὶ τῆς ἱστορίας. Ἐπειδὴ ἦταν ἀδύνατοι, ἔπρεπε τάχα νὰ τὸ παραδώσουν στὴ μοῖρα καὶ στοὺς βαρβάρους; «Ὑμεῖς ἐστε τὸ ἅλας τῆς γῆς.... Ὑμεῖς ἐστε τὸ φῶς τοῦ κόσμου», εἶπε στοὺς ἀδύνατους ἕνας ἀδύνατος ποὺ δὲ μπόρεσε κἂν νὰ σηκώσει τὸ σταυρό του καὶ πού, ὡστόσο, εἶχε τὴ μεγάλη δύναμη, ὅταν τὸν σταύρωσαν, νὰ πεῖ: «πάτερ, ἄφες αὐτοῖς· οὐ γὰρ οἴδασιν τὶ ποιοῦσιν». Ἔτσι, οἱ ἀδύνατοι, ὁ ἕνας μετὰ τὸν ἄλλον, ἄρχισαν νὰ γίνονται δυνατοί. Ἄρχισαν νὰ πιστεύουν, νὰ ἐλπίζουν, νὰ ἀποκτοῦν τὴ συνείδηση κάποιας μεγάλης ἀποστολῆς. Ἔτσι, ἀπὸ τὸ χάος τῶν λαῶν τοῦ ρωμαϊκοῦ κράτους ποὺ εἶχε ἀπὸ καιρὸ πάψει νἄναι «κόσμος», ἄρχισε νὰ προβάλλει ἕνας νέος κόσμος. Ὅσες δοκιμασίες κι' ἂν ἦταν ἀκόμα ταγμένη νὰ περάσει ἡ ψυχὴ τοῦ ἀνθρώπου, ἦταν πιὰ ἕτοιμη νὰ τὶς ζήσει καὶ νὰ τὶς ξεπεράσει. Εἶχε πιὰ ὁπλισθεῖ γιὰ δοκιμασίες αἰώνων. Τὰ στίφη τῶν βαρβάρων, κι' ἂν δὲν ἦταν ἱκανὴ πάντοτε νὰ τ' ἀντιμετωπίσει ἀποκρούοντάς τα, ἔγινε ὡστόσο ἱκανὴ νὰ τὰ ὑποδεχθεῖ ἀφομοιώνοντάς τα. Πῶς θὰ μποροῦσε νὰ γίνει ἡ ἀφομοίωση τῶν βαρβάρων τοῦ βορρᾶ, ἂν τοὺς ὑποδέχονταν Ἕλληνες καὶ Ρωμαῖοι ποὺ θὰ εἶχαν πάψει νὰ πιστεύουν στὸν ἑαυτό τους; Μόνον οἱ Χριστιανοὶ μποροῦσαν ν' ἀφομοιώσουν τοὺς βαρβάρους· οἱ Χριστιανοὶ ποὺ πίστευαν τόσο στὸν ἄνθρωπο, ὥστε ἀναζητοῦσαν τὸν ἄνθρωπο καὶ μέσ' στὴν ψυχὴ τῶν βαρβάρων. Καὶ ἀφομοιώνοντας τοὺς βαρβάρους οἱ Χριστιανοί, τοὺς ἔμπασαν ὁμαλὰ — χωρὶς κἂν νἄναι τέτοια ἡ συνειδητή τους πρόθεση — καὶ στὴν κληρονομιὰ τοῦ ἑλληνορωμαϊκοῦ κόσμου.

Στὰ 341 μεταφράζεται ἡ Βίβλος στὴ γοτθικὴ γλώσσα. Στὰ 443, οἱ Βουργουνδοί, ἀφοῦ ἐγκαταστάθηκαν στὴ Σαβοΐα, ἀσπάζονται τὸν Χριστιανισμὸ (τὸν Ἀρειανισμό). Στὰ 517 προσχωροῦν, μάλιστα, στὴν ἐπίσημη ὀρθόδοξη ἐκκλησία. Στὰ 496 βαφτίζεται ὁ ἱδρυτὴς τοῦ φραγκικοῦ κράτους, ὁ Κλόβις ὁ Α΄. Ὅταν

ΕΡΓΑΣΤΗΡΙΟ ΕΡΕΥΝΩΝ ΝΕΟΕΛΛΗΝΙΚΗΣ ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΣ Ο ΠΕΤΣΙΟΣ ΤΟΥ ΕΑΣ ΦΙΛΟΣΟΦΙΑΣ ΔΙΕΥΘΥΝΤΗΣ ΕΠ. ΚΑΘΗΓΗΤΗΣ ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΣ Ο ΠΕΤΣΙΟΣ
Ε.Υ.Δ. ΤΗΣ Κ.Τ.Ε. ΙΩΑΝΝΙΝΑ 2006